

Leerlijn Relaties & Seksualiteit

Kentalis stelt de bestaande leerlijn Relaties & Seksualiteit (waarvan zij de exploitatierechten bezit) vanaf heden uitsluitend nog digitaal beschikbaar. Voor zover mogelijk is hierover met rechthebbenden overleg geweest. Ondanks vele pogingen is het niet gelukt enkele rechthebbenden te bereiken. Mocht u menen rechthebbende te zijn van onderdelen van deze leerlijn, dan kunt u contact opnemen met info@kentalis.nl

Relaties & Seksualiteit

lesmateriaal voor dove en slechthorende jongeren

Anja Dietzel
Sanderijn van der Doef
Klaas Houterman
KEGG ontwikkelgroep
Ellen Reehorst
Hanneke Venema

met tekeningen van Ton Boon en Marian Latour

Koninklijke
Effatha Guyot Groep

Auris
Koninklijke Auris Groep
Auditieve Communicatieve Expertise

viataal

 NIGZ
*investeren
in gezondheid*

Rutgers
Nisso
groep

S | I | O
Werken aan
leren

Koninklijke Effatha Guyot Groep (KEGG)

Postbus 1329
8001 BH Zwolle
Telefoon 038-4268590
Teksttelefoon 038-4268910
www.effathaguyot.nl

Inhoudelijk verantwoordelijk

Koninklijke Effatha Guyot Groep (KEGG)
Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering
en Ziektepreventie (NIGZ)

Projectleiding

Freke Bonder (Koninklijke Effatha Guyot Groep)
Annelies van der Eijk (Jong Leren)

Samenstelling

Annelies van der Eijk (KEGG ontwikkelgroep)
Ilse Jobse (KEGG ontwikkelgroep)
Clementine Koopman (KEGG ontwikkelgroep)
Kika Meereboer (KEGG ontwikkelgroep)
Etienne Scheeper (KEGG ontwikkelgroep)
Leonie Velseboer (KEGG ontwikkelgroep)

Begeleiding

Metty de Boer (Signis)
Sanderijn van der Doef (NIGZ)
Yuri Ohlrichs (Rutgers Nisso Groep)

Tekst

Anja Dietzel
Sanderijn van der Doef
Klaas Houterman
KEGG-ontwikkelgroep

Verhalende ontwerpen

Ellen Reehorst
Hanneke Venema

Tekstbewerking en redactie

duo decimo Advies & Redactie bureau
Klaas Houterman

Illustraties

Ton Boon
Marian Latour

Vormgeving

Om tekst en vorm, Utrecht

Uitgave

Grafia Drukkerij Pijnacker

Realisatie DVD's

Frans Gort (KEGG Multimedia Haren)
Bert Kuipers Munneke (KEGG Multimedia
Zoetermeer)
Hans Otermann (KEGG Multimedia Haren)
Rob van Teijlingen (KEGG Multimedia Zoetermeer)
Arie Terpstra (KEGG VTC Haren)

© Stichting Koninklijke Effatha Guyot Groep, Zwolle, 2006

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Stichting Koninklijke Effatha Guyot Groep.
Bovenstaande is onverkort van toepassing op de bijlagen bij deze uitgave.

Delen van de uitgave en de bijlagen zijn met schriftelijke toestemming van de rechthebbende overgenomen, bewerkt dan wel gebruikt – evenwel onder beperkende voorwaarden. Schending van de rechten van de Stichting Koninklijke Effatha Guyot Groep kan daarom schending van rechten van deze rechthebbenden meebrengen. Hieruit voortvloeiende schade zal nadrukkelijk verhaald worden op degene die deze rechten indirect schendt.

ISBN 9073324181

Voorwoord

In de beginjaren van de eenentwintigste eeuw werd Nederland opgeschrikt door een reeks van incidenten op het vlak van seksueel misbruik onder dove jongeren binnen organisaties voor zorg en onderwijs aan auditief en/of communicatief beperkten.

Uit internationaal onderzoek blijkt, dat dove en ernstig slechthorende kinderen (en breder: kinderen die als gevolg van een handicap ernstige beperkingen ondervinden op het communicatieve vlak), veel vaker in aanraking komen met seksueel misbruik dan kinderen en jongeren zonder beperkingen.

Adequate preventie van seksueel misbruik is daarom van het grootste belang. Om die reden besloot de Koninklijke Effatha Guyot Groep in mei 2004 opdracht te geven tot de concretisering van een leerlijn seksualiteit. Deze leerlijn zou overigens vanuit het geformuleerde beleid de positieve kant van de seksualiteitsbeleving als uitgangspunt moeten hanteren en daarmee verder reiken dan voorkoming van misbruik alleen.

In de periode daaraan vooraf was er reeds een dergelijke leerlijn geformuleerd door een werkgroep van medewerkers uit diverse organisaties in het veld. Eén en ander op initiatief van de FODOK (Federatie ouders van dove kinderen) en o.a met medewerking van mw. drs. Annelies van der Eijk, die ook de leiding van dit ontwikkeltraject op zich nam.

Ondertussen werd in het najaar van 2004 door de FODOK en de drie aanbieders van onderwijs, zorg en dienstverlening aan auditief en communicatief beperkten, te weten Viataal, Koninklijke Auris Groep en de Koninklijke Effatha Guyot Groep het Convenant 'Samenwerking aanpak seksueel misbruik bij doven' gesloten. In het kader van de afspraken binnen dit convenant besloten Viataal en de Koninklijke Auris Groep de reeds ingezette ontwikkeling van de leerlijn evenredig mee te financieren.

Voor u ligt het resultaat van deze samenwerking. Dat geldt niet alleen voor de samenwerking tussen de aanbieders en de ouderfederatie. Het geldt vooral ook de samenwerking binnen de ontwikkelgroep (zie colofon) en de samenwerking tussen de ontwikkelgroep en drie externe deskundigen en ontwikkelaars, te weten mw. dr. A. Dietzel, mw. dr. S. van der Doef en drs. Y. Ohlrichs. Zij hebben hun toestemming gegeven voor het gebruik van door hen ontwikkeld materiaal als basis voor de Leerlijn Seksualiteit.

Graag bieden de bestuurders van de gezamenlijke organisaties u deze leerlijn aan in de hoop en het vertrouwen dat de leerlijn een essentiële bijdrage levert aan de ontwikkeling en het welbevinden van dove en ernstig slechthorende kinderen en jongeren.

Namens de bestuursvoorzitters van
Viataal
Koninklijke Auris Groep
Koninklijke Effatha Guyot Groep

Zwolle, 31 januari 2006
J.H. Bakker

Inhoud

Introductie	7
Doelen en inhoud	8
Algemeen doel	8
Relatie met de kerndoelen	8
Beginnen met relationele en seksuele vorming	10
Stap 1: Draagvlak ontwikkelen	10
Stap 2: Voorbereiding en bewustwording	10
Stap 3: Plan van aanpak maken	10
Stap 4: Aanvullend materiaal zoeken	11
Stap 5: Ouders informeren en erbij betrekken	11
Stap 6: Starten	11
Stap 7: Tussentijds evalueren	12
Aandachtspunten	13
Afstemming binnen het team	13
Een veilige sfeer in de klas	13
Verschillen in ontwikkeling	13
Verschillen tussen jongens en meisjes	14
Aandacht voor culturele achtergronden	14
Als de verschillen groot zijn	14
Aandacht voor verschillende leefvormen	15
Aandacht voor de rol van ouders	15
Jongeren weerbaar maken	15
Handelen bij signalen van seksueel misbruik of seksuele intimidatie	16
Opvattingen over relaties en seksualiteit	17
Ondersteuning	17
Jongeren en hun seksualiteit	18
Seksuele ontwikkeling	18
Ontwikkelingsschets	18
Voorlichtingsmodellen	20
Basisprincipes van seksuele voorlichting	20
Conclusie basisprincipes	21
Het transtheoretische model	22
Conclusie transtheoretische model	23
Literatuur en instanties	25
Literatuur en instanties relaties en seksualiteit	25
Fodoklijst voor ouderavond seksualiteit en sociale codes (goed lezend)	29
Fodoklijst voor ouderavond seksualiteit en sociale codes (meervoudig gehandicapt)	34
Overzicht makkelijk lezen boeken	38
Overzicht Mollboeken	41
Overzicht Troefreeksboeken	47
Kopieerbladen	51

Introductie

Jongeren komen dagelijks via de media, ervaringen thuis of op straat in aanraking met positieve en negatieve aspecten van relaties en seksualiteit. Logisch dat ze daar op school over vertellen en vragen over stellen. Tenminste, als daar ruimte voor is en hun ervaringen en vragen niet smoren in een ongemakkelijke taboesfeer en/of communicatieproblemen. Of we die ruimte moeten bieden is voor opvoeders geen vraag meer. Natuurlijk willen we voorkomen dat jongeren negatieve gevoelens en vooroordelen ontwikkelen ten aanzien van seksualiteit die het gevolg kunnen zijn van onjuiste, onvolledige of ongenueanceerde informatie en beeldvorming. Informatie ‘van de straat’ vraagt om doordinking, nuancering, wijziging of aanvulling. Vooral ook omdat bij deze informatie de emotionele kant vaak in de verdrukking komt.

Aandacht voor relaties en seksualiteit op jonge leeftijd kan ook voorkomen dat kinderen later, als ze eenmaal gaan experimenteren met seksuele relaties, risico's gaan nemen. Jongeren in de puberteit blijken steeds meer risico's te nemen op seksueel gebied, weten we uit onderzoek. Volgens de rapportages van de abortusklinieken zijn sinds 1995 de abortuscijfers (ook onder jongeren) aan het toenemen. In tien jaar tijd is het aantal abortussen onder jongeren onder de twintig jaar nagenoeg verdubbeld. Niet alleen het aantal abortussen onder jongeren neemt toe, ook het aantal jongeren met een soa-infectie wordt groter. Verder weten we uit recent onderzoek dat jongeren eerder beginnen met geslachtsgemeenschap en dat hun basale kennis over seksualiteit laag is. Redenen genoeg dus om te zorgen dat de relationele en seksuele vorming aandacht krijgt.

Dit pakket met algemene informatie biedt concrete ideeën voor nadere afspraken en voorzieningen op schoolniveau: omgangssituatie, hulpverlening, relatie met ouders en hulpverlenende instanties.

In het onderbouw- en bovenbouwpakket worden suggesties gegeven om de relationele en seksuele vorming van jongeren van 12 tot 15 jaar en jongeren van 16 tot 18 jaar te begeleiden door middel van lessen of door in te spelen op vragen en incidentele situaties. Het gaat hierbij om complete lessenseries die van het begin tot het eind gevolgd kunnen worden. De bouwpakketten bevatten een aantal uitgewerkte lessuggesties rondom een onderwerp. De onderwerpen zijn ontleend aan 'Raamwerk seksuele vorming' (1994 en 2005) en het proefschrift van Anja Dietzel: "Gehörlos - sprachlos - missbraucht?!" In deze publicaties wordt een overzicht gegeven van de onderwerpen die met jongeren tussen de 12 en 18 jaar minimaal kunnen worden besproken. Door van elk onderwerp lessen te behandelen, krijgen jongeren per leeftijdsgroep een basishoeveelheid informatie over relaties en seksualiteit.

Doelen en inhoud

Wat houdt relationele en seksuele vorming in? Over welke onderwerpen gaat het?

Algemeen doel

De bedoeling van de lessen seksuele opvoeding is jongeren te ondersteunen bij de ontwikkeling tot een persoon

- die respect heeft voor het eigen lichaam en dat van anderen,
- die zich bewust is van eigen en andermans gevoelens, wensen, grenzen en opvattingen op het gebied van relaties en seksualiteit,
- die steeds beter verantwoorde beslissingen kan nemen op het gebied van seksualiteit.

Dit thema is verdeeld in drie domeinen:

- I. lichamelijke en emotionele ontwikkeling
- II. sociale ontwikkeling en relaties
- III. seksualiteit en gezondheid

Relatie met de kerndoelen

Het totaal aantal kerndoelen is in augustus 2005 teruggebracht van 230 tot 58. De vrijheid voor de scholen is daardoor vergroot om de inhoud en didactiek meer zelf te bepalen.

Het thema 'Relaties en seksualiteit' wordt op verschillende plaatsen beschreven:

1. In de algemene karakteristiek voor de onderbouw;
2. In de karakteristiek en kerndoelen van het leergebied mens en natuur;
3. In de karakteristiek en kerndoelen van het leergebied mens en maatschappij.

Ad 1.

Hiertoe hoort ook een oriëntatie op waarden, normen en opvattingen uit de maatschappij. Onderwijs met een oriënterend karakter impliceert dat leerlingen leren keuzes te maken tussen de mogelijkheden die zij door hun oriëntatie ontdekken.

De leerling leert in een uitdagende veilige en gezonde leeromgeving.

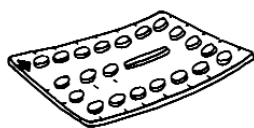
Leerlingen van 12-14 jaar verkennen mogelijkheden en grenzen van zichzelf en anderen. Ze zoeken daarin ook uitdagingen en risico's. Hun leeromgeving moet daaraan tegemoet komen en tegelijkertijd voor veiligheid zorgen: een klimaat dat prikkelt tot leren; contexten die realistisch en herkenbaar zijn; een sfeer waar fouten gemaakt mogen worden; conflicten die opgelost worden door met elkaar te praten en naar elkaar te luisteren, en waarin gezond en verantwoordelijk gedrag wordt gestimuleerd.

Ad 2.

De leerlingen leren daarbij bewuste keuzes te maken met het oog op zorg voor zichzelf, elkaar en de omgeving. Leerlingen leren daarbij inzicht te krijgen in de consequenties van keuzes voor de eigen levenswijze.

De kerndoelen hierbij zijn:

- De leerling leert hoofdzaken te begrijpen van bouw en functie van het menselijk lichaam, verbanden te leggen met het bevorderen van lichamelijke en psy-

chische gezondheid en daarin een eigen verantwoordelijkheid te nemen.

- De leerling leert over zorg en leert zorgen voor zichzelf, anderen en zijn omgeving en hoe hij de veiligheid van anderen in verschillende leefsituaties positief kan beïnvloeden.

Ad 3.

In dit leergebied staat de persoonlijke betrokkenheid van leerlingen centraal; bij zichzelf en bij ontwikkelingen in de wereld. Het gaat daarbij niet alleen om het begrijpen van verschijnselen in de actuele maatschappelijke werkelijkheid (hoe zit het?), maar ook om het waarderen en beoordelen daarvan (wat vind ik ervan?)

Relevante kerndoelen:

- De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.
- De leerling leert in eigen ervaringen en in eigen omgeving effecten te herkennen van keuzes.
- De leerling leert overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen en leert de betekenis voor de samenleving te zien en respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.

Voor de bovenbouw VMBO worden de volgende doelen genoemd bij het werken aan vakoverstijgende thema's:

- Het kennen van en omgaan met eigen en andermans normen en waarden.
- Het onderkennen van en omgaan met de verschillen tussen seksen.
- Het op een voor henzelf en anderen veilige manier functioneren in de beroepspraktijk en in de eigen omgeving.

Leren communiceren:

- Verschillen in meningen en opvattingen benoemen en hanteren.
- Culturele en seksegebonden verschillen tussen mensen benoemen en hanteren.

Leren reflecteren op de toekomst:

- Het inventariseren van de eigen mogelijkheden en interesses.
- Het beoordelen van de eigen mogelijkheden en interesses in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren.

Beginnen met relationele en seksuele vorming

Als u al jaren bezig bent met de onderwerpen relaties en seksualiteit in uw klas, hebt u voldoende ervaring om met onverwachte vragen van jongeren en ouders om te gaan. U kunt de lessuggesties uit de bouwpakketten gebruiken als inspiratie om afwisseling te brengen in de bestaande lessen.

Als u nog maar weinig ervaring met dit onderwerp hebt opgedaan, is er mogelijk behoefte aan ondersteuning en advies hoe u met dit onderwerp kunt beginnen. Een mogelijkheid is om bijvoorbeeld een training of cursus te volgen die het NIGZ aanbiedt (www.nigz.nl). Of u kunt gebruik maken van de cd-rom: 'Labyrint' van het NIGZ. Met deze cd-rom kunt u interactief oefenen. Via videofragmenten geeft Labyrint zicht op wat u in de klas kunt tegen komen tijdens de lessen relationele en seksuele vorming.

Wanneer u voor de eerste keer met 'Relaties en seksualiteit' wilt beginnen, zijn de volgende stappen belangrijk:

Stap 1: Draagvlak ontwikkelen

- 1 Probeer collega's te overtuigen van de noodzaak om aandacht te besteden aan relationele en seksuele vorming. Als u in uw eentje werkt met dit onderwerp, heeft u geen gelegenheid om feedback te krijgen van collega's of overleg te plegen. Bij moeilijke situaties of vragen is het makkelijker om samen naar een oplossing te zoeken.
- 2 Collega's zijn eerder overtuigd als duidelijk is dat relationele en seksuele vorming meer inhoudt dan alleen seksuele voorlichting over voortplanting.
- 3 De beste manier om relationele en seksuele vorming stevig te verankeren, is het een plaats te geven in het schoolplan of schoolbeleid. Daarmee zijn de onderwerpen relaties en seksualiteit niet afhankelijk van de welwillendheid van één of enkele docenten noch van incidentele vragen van jongeren.

Stap 2: Voorbereiding en bewustwording

- 1 Voor u begint met relationele en seksuele vorming is het goed stil te staan bij uw eigen opvattingen over relaties en seksualiteit. Hoe denkt u over zaken als: man-vrouw rolpatronen, homoseksualiteit, seks voor het huwelijk, anticonceptiegebruik, seksuele gevoelens van jongeren, enzovoort. Uw eigen opvattingen zijn van invloed op de manier waarop u deze onderwerpen met de jongeren bespreekt. Volledige objectiviteit bestaat niet bij onderwerpen als relaties en seksualiteit, maar uw eigen opvattingen zijn natuurlijk niet de enige waarheid. Geef jongeren de ruimte hun eigen opvattingen te ontwikkelen en leer ze respect op te brengen voor opvattingen van een ander, ook als ze het daar niet mee eens zijn.
- 2 Begint u samen met collega's met relationele en seksuele vorming, dan is het goed eens stil te staan bij de opvattingen van collega's over relaties en seksualiteit. Lopen de opvattingen sterk uiteen, dan is het wellicht goed om afspraken te maken over wat wel en niet aan de jongeren wordt overgedragen.
- 3 U kunt zowel bij stap 1 als bij stap 2 gebruik maken van kopieerblad 1: opvattingen van docenten

Stap 3: Plan van aanpak maken

- 1 Bepaal eerst welke doelen u per leerjaar wilt bereiken. Overleg hierover met

collega's van dezelfde leerjaren, maar ook met collega's van andere leerjaren. U kunt hierbij gebruik maken van de doelen in de bouwpakketten. Elk thema begint steeds met een aantal doelen.

- 2 Soms is het handig de uitgezochte doelen en bijpassende lessen in een grove planning in te delen. Bijvoorbeeld: voor de kerstvakantie, voor de meivakantie en voor de zomervakantie

Stap 4: Aanvullend materiaal zoeken

Bij de lessuggesties staan soms boeken en/of video's genoemd die u alvast kunt aanschaffen. Maar ook informatiemateriaal dat uw eigen kennis van het onderwerp kan vergroten, is handig om al in huis te hebben. Ideeën hiervoor staan vermeld in dit pakket onder 'Literatuur en instanties'.

Hier zijn in totaal zes literatuurlijsten te vinden. De eerste lijst bestaat uit algemene bruikbare literatuur en verwijzingen voor docenten. De tweede en de derde lijst bestaan uit boeken en verwijzingen die geselecteerd zijn door de FODOK voor resp. dove / slechthorende kinderen die goed kunnen lezen en voor de groep meervoudig gehandicapte dove / slechthorende kinderen. De vierde literatuurlijst bevat verhalende lectuur voor jongeren die moeite hebben met lezen. Met AVI niveaus is een indicatie gegeven van de moeilijkheidsgraad. Deze literatuurlijst wordt gebruikt op de VSO school A.G. Bellschool te Amsterdam en is samengesteld door de leerlingen van de school. Een twintigtal titels van deze lijst is van de hand van linguïst Marian Hoefnagel. De titels staan met een korte beschrijving van de inhoud vermeld in de vijfde lijst. Deze MOLL boeken (Makkelijk over liefde lezen) zijn in A4 formaat met een lesbrief verkrijgbaar via de A.G. Bellschool. Op de zesde lijst tenslotte zijn beschrijvingen van de boeken van de Troefreeks te vinden. Ook deze boeken zijn speciaal geschreven voor jongeren die behoefte hebben aan makkelijk te lezen verhalen.

Het is o.i. van belang dat de jongeren ook al lezende hun opvattingen over verliefdheid, verkering en vriendschap toetsen, en zo hun belevingswereld en leefwereld vergroten.

Stap 5: Ouders informeren en erbij betrekken

- 1 Ouders kunnen ook bij de voorbereidingen worden betrokken. U kunt daarvoor bijvoorbeeld contact opnemen met de ouderraad. Maar u kunt ook zelf een werkgroep van ouders samenstellen die u adviseert en steunt bij de voorbereidingen van de invoering van het onderwerp in de school. Dit laatste is bijvoorbeeld een idee op een multiculturele school waarbij u met name waarde hecht aan de mening van ouders uit andere culturen.
- 2 Als uw school structureel aandacht aan relationele en seksuele vorming gaat geven is het goed de ouders daarvan op de hoogte te brengen. Dat kan bijvoorbeeld middels een ouderavond waar u alle onderdelen uit uw lesprogramma kunt laten zien. Bedenk daarbij dat er altijd ouders kunnen zijn die negatief reageren op dit onderwerp. Maar als u als school achter de invoering van deze lessen staat, neemt u daarmee uw eigen verantwoordelijkheid. Als u veel aarzelende of negatieve reacties verwacht, kunt u het karakter van de ouderavond beperken tot het informeren van de ouders over uw visie en aanpak. Suggesties voor de opzet van een meer interactieve ouderavond vindt u elders in dit pakket met algemene informatie.
- 3 Informeer de ouders over de lessen die u geeft. Dat kan o.a. door informatiefolders. Voorbeelden hiervan zijn toegevoegd (zie bijgevoegd materiaal).

Stap 6: Starten

Met een goede voorbereiding kan de uitvoering nu beginnen door bijvoorbeeld een les uit te proberen. Voor de gebaren verwijzen we naar de dvd met het thema relaties en seksualiteit van het Nederlands Gebarent centrum (uitgave voorjaar 2006, www.gebarentcentrum.nl).

Stap 7: Tussentijds evalueren

Als u samen met collega's gaat beginnen met relationele en seksuele vorming is het goed, zeker in het eerste jaar, afspraken te maken om even bij elkaar te zitten voor een tussentijdse evaluatie. U kunt dan overleggen over bijvoorbeeld de gang van zaken tot nu toe, welke moeilijke situaties u bent tegengekomen, vragen of reacties van de ouders en uw ervaringen met bepaalde lessen. Bijstelling is dan mogelijk, maar ook het op elkaar afstemmen van onderwerpen kan dan nog plaatsvinden.

Aandachtspunten

Afstemming binnen het team

Het doorspreken van eigen ervaringen met een collega kan de eigen deskundigheid vergroten. Toch is de gebruikswaarde op de langere termijn afhankelijk van het schoolbeleid. Daarvoor is het belangrijk dat u op de hoogte bent van elkaars opvattingen over seksuele vorming binnen het team. De volgende stap ligt dan voor de hand: het afstemmen van de diverse opvattingen.

Uitwisseling van opvattingen en onderlinge afstemming kan individuele docenten een steun in de rug geven en veel schroom wegnemen.

Om de onderlinge afstemming tussen collega's verder te ontwikkelen, is een overzichtelijke klassenadministratie onmisbaar. Deze registratie is nuttig om bij de overdracht van uw klas de ontvangende collega op de hoogte te brengen van wat er op dit terrein tot nu toe is ondernomen. Maar deze registratie kan ook voorkomen dat er te vrijblijvend met dit thema wordt omgegaan en ze kan stimulerend werken bij het uitwisselen van ervaringen.

In de bouwpakketten zijn eenvoudige registratieformulieren opgenomen die u hiervoor kunt gebruiken. Op deze formulieren kunt u beknopte informatie kwijt over de lessen en onderwerpen die reeds aan bod zijn gekomen.

Een veilige sfeer in de klas

Relationele en seksuele vorming heeft meer effect in een klas waar de sfeer voor de jongeren veilig is. Dat betekent bijvoorbeeld dat u, voor u begint, eerst een paar afspraken maakt met de jongeren: elkaar laten uitpraten, elkaar niet uitlachen, respect voor elkaars opvattingen en gewoonten, ook al ben je het daar niet mee eens. Maar ook de afspraak 'je mag over jezelf vertellen, maar het hoeft niet' is belangrijk om de jongeren hun eigen grenzen te laten stellen. De afspraak om 'alles wat hier wat hier wordt besproken niet aan iedereen door te vertellen' zal op een genuanceerde manier duidelijk gemaakt moeten worden. Absolute geheimhouding is natuurlijk onmogelijk en ook niet de bedoeling. Ondanks deze afspraken kan het voorkomen dat een klas, om wat voor reden dan ook, geen veilige sfeer heeft. Dat betekent niet dat dit onderwerp dan niet te behandelen is. De omstandigheden zullen dan bepalen welke lessen wel en niet mogelijk zijn en welke aanpak verantwoord is.

Suggesties om het sociaal-emotioneel klimaat te verbeteren, vindt u op de website www.sociaal-emotioneel.nl

Verschillen in ontwikkeling

De relationele en seksuele ontwikkeling van jongeren verloopt sterk individueel. Rijping, sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling, culturele achtergronden, communicatievaardigheden van de jongere en de omgeving, sekse en opgedane ervaringen spelen hierbij een belangrijke rol. Hierdoor kunnen verschillen tussen leeftijdsgenoten enorm groot zijn. Deze verschillen worden op school zichtbaar in: feitelijke kennis over relaties en seksualiteit, gevoelens, opvattingen en sociale vaardigheden.

Waar de één precies wil weten hoe veilig te vrijen, lijkt het voor de ander geen vraag van betekenis. Waar de één gebiologeerd lijkt door soorten standjes, heeft de ander weinig belangstelling voor seksualiteit. Hoe groot de verschillen ook mogen zijn, voorop staat dat alle jongeren recht hebben op dezelfde hoeveelheid basisinformatie. Die basisinformatie wordt gegeven in de lessen van de onder- en de bovenbouw.

Verschillen tussen jongens en meisjes

De vrouwelijke en mannelijke sekse hebben veel overeenkomsten, maar er zijn ook verschillen. Die verschillen zijn in de afgelopen decennia vaak weggestopt, verdoezeld of zelfs ontkend. Dat was nodig omdat er lange tijd sprake was van ongelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen. Nu is de heersende opvatting dat mannen en vrouwen weliswaar gelijkwaardig zijn, maar niet gelijk. We weten ook uit onderzoek dat jongens en meisjes verschillende behoeften hebben aan informatie en aan de manier van informatieverstrekking over relaties en seksualiteit. Zo weten we bijvoorbeeld dat meisjes minder hun grenzen kunnen duidelijk maken en bewaken dan jongens. En dat jongens meer ‘technische’ vragen hebben over seksualiteit dan meisjes.

Aandacht voor culturele achtergronden

Mede door de toenemende multi-etnische samenstelling van de schoolbevolking wordt de vraag belangrijker hoe u bij dit thema omgaat met verschillen. De grote diversiteit in gedrag en opvattingen wordt bij uitstek zichtbaar bij een onderwerp als relaties en seksualiteit. Hier krijgen verschillen gewicht, omdat ze sterk worden bepaald door religie, levensbeschouwing of traditie.

Wees er op bedacht dat het onderscheid tussen autochtonen en allochtonen een onbruikbare versimpeling van de werkelijkheid is. In beide groepen bestaan duidelijke onderlinge verschillen die samenhangen met verschillen in regio, klasse, herkomst (stad of platteland), geloofsovertuiging, taal, en dergelijke, naast verschillen die gebaseerd zijn op individuele variaties. Het toeschrijven van bepaalde gebruiken of opvattingen aan een etnische of religieuze groep werkt al vlug stigmatiserend en daarmee averechts.

Probeer bij het bespreken van cultuurverschillen ook oog te hebben voor overeenkomsten. Ga bij verschillen uit van individuen.

Verschillen in gebruiken en opvattingen in gesprekken boven tafel krijgen, lukt alleen in een open sfeer waarin tolerantie of respect is voor verschillen.

En als verschillen niet door de jongeren naar voren worden gebracht, moet u zelf iedere keer opnieuw laten zien dat de werkelijkheid vele gezichten heeft.

Naarmate kinderen ouder worden, wordt hierbij ook het waarom van de verschillen belangrijk. Want de eigen groep of schoolbevolking mag dan misschien redelijk homogeen zijn, de maatschappij is dat zeker niet.

In de lessen komt deze diversiteit regelmatig naar voren bij onderwerpen als: leefvormen, vreemdgaan en zelfbevrediging. Maar ook blijkt dit uit de keuze van onderwerpen als: maagdelijkheid.

Het bovenstaande geldt natuurlijk ook voor het omgaan met de verschillen en overeenkomsten tussen de cultuur van dove en horende mensen.

Als de verschillen groot zijn

Praten over relaties en seksualiteit ervaren sommige jongeren als schaamteloos en overdreven. De kans is groot dat jongeren met een traditionele achtergrond hun mond zullen houden. Zeker wanneer persoonlijke ervaringen en gevoelens ter sprake komen. In groepen met veel jongeren met een traditionele achtergrond valt te overwegen de aanpak en inhoud van dit thema te beperken tot meer frontale voorlichting, met daarnaast de gelegenheid anoniem vragen te stellen via een vragenbus in de klas. Een andere mogelijkheid om dit probleem enigszins te ondervangen, is dan ook bepaalde onderwerpen geheel of gedeeltelijk in een gescheiden jongens- en meisjesgroep te bespreken onder begeleiding van respectievelijk een man en vrouw.

Verder moet u erop bedacht zijn dat voor sommige jongeren seksuele vorming tijdens de Ramadan beter achterwege kan blijven.

In de praktijk blijkt de achtergrond van veel allochtone kinderen lang niet altijd zo traditioneel, dat ingewikkelde keuzes gemaakt moeten worden. Dit is natuurlijk mede afhankelijk van de opvattingen en verwachtingen van de ouders.

Houd er ook rekening mee dat een aantal jongeren juist grenzeloos met het onderwerp relaties en seksualiteit zal omgaan. Voor hen is het van belang dat zij goed geïnformeerd worden over de verschillende gangbare sociale codes.

Aandacht voor verschillende leefvormen

Zolang veel mensen bewust of onbewust uit blijven gaan van traditionele mannen- en vrouwenrollen en een traditionele heteroseksuele leefstijl, is er een goede reden om de eigen schoolpraktijk op dit punt eens kritisch door te lichten en na te gaan welke veranderingen mogelijk zijn.

De homovrijdigheid in het voortgezet onderwijs neemt de afgelopen tien jaar zienderogen toe. Dit is een belangrijke reden om aandacht te vragen in de lessen rondom relaties en seksualiteit voor verschillende manieren waarop mensen van elkaar kunnen houden en samenleven.

Aandacht voor de rol van de ouders

Als de contacten met de ouders goed zijn, brengt een thema als relaties en seksualiteit meestal geen extra vragen van ouders mee. Zeker niet als deze onderwerpen zijn opgenomen in een duidelijk schoolbeleid. Toch kunt u als school de behoefte hebben ouders op de hoogte brengen van de lessen over relaties en seksualiteit. Dat kan op een aantal manieren gebeuren:

- Aan het begin van een nieuw schooljaar de lessen aankondigen in de nieuwsbrief.
- Mededeling doen van de lessen op de kennismakingsbijeenkomsten die sommige scholen organiseren.
- Soms worden er koffie-ochtenden georganiseerd waar gesproken wordt over opvoedkundige onderwerpen. De lessen over relaties en seksualiteit kunnen dan ook een onderwerp van gesprek zijn.
- Een ouderavond organiseren over dit onderwerp voor alle ouders van de hele school behoort ook tot de mogelijkheden. Suggesties voor de opzet van een ouderavond staan vermeld op de kopieerbladen 2 'Organiseren van een ouderavond' en 3 'Stellingen en discussievragen voor een ouderavond'.
- Informeer de ouders over de lessen door de informatiefolders (zie bijgevoegd materiaal).

Jongeren weerbaar maken

Seksueel misbruik kent verschillende uitingsvormen, zoals seksuele intimidatie (verbaal of non-verbaal) en gedwongen seksuele contacten (handtastelijkheden, aanranding en verkrachting). Seksueel misbruik komt overal voor, ongeacht cultuur, regio, religie of levensbeschouwing.

Uit onderzoek weten we dat lessen over relaties en seksualiteit in een open sfeer jongeren weerbaar maakt en ze de mogelijkheden geeft te handelen in situaties die seksueel bedreigend zijn. Daarom zijn in de onderbouw- en bovenbouwpakketten lessen opgenomen die de bedoeling hebben jongeren weerbaar te maken tegen seksueel misbruik en seksuele intimidatie.

Niet alle jongeren hebben een even grote kans slachtoffer te worden van seksueel misbruik. Het ene kind is weerbaarder dan het andere kind.

De weerbaarheid wordt bepaald door een aantal eigenschappen en/of ervaringen:

- Een positief zelfbeeld en zelfvertrouwen
Zelfvertrouwen uit zich onder andere als het gevoel het stuur in handen te hebben, waarmee het eigen leven enigszins te sturen is. Jongeren met een positief zelfbeeld en zelfvertrouwen hebben niet het gevoel dat alles hen zomaar overkomt. Ze zijn gewend om hun eigen leven vorm te geven, hun eigen grenzen te stellen en serieus te worden genomen. Ze voelen zich de moeite waard als mens.

- Een groot lichaamsbesef
Overschrijding van de lichaamsgrenzen en beschadiging van het lichamelijke zelfbestemmingrecht zijn twee centrale kenmerken van seksueel misbruik. Kinderen die meer dan gemiddeld met bijvoorbeeld artsen, fysiotherapeuten en logopedisten in aanraking komen, waarbij de uitleg van de situatie niet altijd aankomt en waaraan wellicht niet altijd toestemming gevraagd wordt, hebben vaker te maken met die overschrijdingen en beschadigingen van grenzen en zelfbestemmingsrecht.
- Een goede communicatieve vaardigheid
Kinderen en jongeren met een andere taalontwikkeling worden meer en eerder fysiek gestuurd door hun omgeving. Ze worden meer aangeraakt en minder met taal gestuurd. Ze nemen dit gedrag ook veelal zelf over. Daarnaast maakt een goede communicatie met hun omgeving kinderen minder geïsoleerd en zo dus ook minder kwetsbaar.
- Roldoorbrekend gedrag
Jongeren die passief en gehoorzaam zijn, worden eerder slachtoffer. Daardoor lopen meisjes die zich aan de traditionele vrouwelijke rol houden meer risico. Ten aanzien van roldoorbrekend gedrag is bij dove en slechthorende jongeren veel vrijwillige zelfcontrole. Deze jongeren willen niet verder van de algemene norm afwijken dan ze al doen. De gezinnen met kinderen met een functiebeperking worden overigens zelf meestal ook eerder rolbevestigend dan roldoorbrekend. Vaak geeft de moeder in zo'n situatie haar baan op om voor de kinderen te gaan zorgen en wordt de vader de enige kostwinnaar.
- Goede informatie
Wat mag wel en wat mag niet? Wanneer jongeren dit weten, worden ze minder snel slachtoffer. Bijvoorbeeld als ze weten dat volwassenen geen seksueel contact met kinderen mogen hebben, volgens de wet. Ook helpt het wanneer de jongeren de strategieën van ouders/plegers kennen. Dit vergroot de kans op herkenning en voorkoming van seksueel misbruik en de kans om de misbruiksituatie te kunnen stoppen.

Handelen bij signalen van seksueel misbruik of seksuele intimidatie

Als u het vermoeden hebt dat een jongere betrokken is of is geweest bij een vorm van seksuele intimidatie of seksueel misbruik, is het belangrijk dat er actie wordt ondernomen. Wat er dan precies gedaan moet worden en wat uw verantwoordelijkheid is, hangt af van het feit of het gebeuren zich binnen of buiten de school heeft afgespeeld.

De meeste scholen hebben een protocol 'Hoe te handelen bij seksueel misbruik binnen de school'. Daarin staat precies wat er gedaan moet worden. Bij een vermoeden van seksueel misbruik dat zich buiten de school afspeelt of heeft afgespeeld, kunt u het beste contact opnemen met het Meldpunt seksueel misbruik doven 0900-63533663 of het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK). Tel 0900-123120 of kijk op de volgende websites: kijk op www.meldpuntdoven.nl of www.kindermishandeling.info, www.sociaalemotioneel.nl of www.onderwijsinspectie.nl. Sommige scholen hebben echter ook een protocol voor seksueel misbruik buiten de school. Zorg dat u hierover goed geïnformeerd bent.

Het kan zijn dat een jongere naar u toekomt met de mededeling van seksueel misbruik. Probeer in dat geval de jongere zijn/haar verhaal te laten vertellen. Stel geen beschuldigende vragen en probeer niet emotioneel (geschrokken, boos of verontwaardigd) te reageren. Beloof de jongere geen geheimhouding, maar ga in overleg met de jongere praten met de interne contactpersoon op school of bel met Meldpunt Seksueel misbruik doven of mail naar contact@meldpuntdoven.nl of het AMK.

Opvattingen over relaties en seksualiteit

Ons praten, denken en handelen wordt sterk beïnvloed door de eigen waarden en normen. Zeker bij onderwerpen op het terrein van relaties en seksualiteit. Het zonder meer overdragen van eigen opvattingen biedt jongeren geen kans tot eigen opvattingen te komen. Door de soms grote individuele verschillen brengen we jongeren daardoor op zijn minst in verwarring.

Uiteraard is het niet nodig, zelfs onmogelijk, objectief over deze onderwerpen te praten. Wel moeten we ruimte bieden voor de eigen morele ontwikkeling van jongeren door respect te tonen voor persoonlijke, culturele en religieuze verschillen die bijvoorbeeld tot uiting komen in verschillende leefstijlen (leefvormen, relaties, sekserollen en sekse-identiteit en de identiteit van een doof of slechthorend individu).

Ondersteuning

Als u zich op dit terrein niet helemaal op uw gemak voelt, kunt u ondersteuning vragen bij het NIGZ, cluster Onderwijs en Jongeren. Het NIGZ biedt scholen trainingen aan om het team te ondersteunen in de ontwikkeling van een plan ter voorbereiding van lessen over relaties en seksualiteit.

Meer gegevens staan in dit pakket vermeld onder 'Instanties en websites'.

Jongeren en hun seksualiteit

Seksuele ontwikkeling

Seksualiteit is er vanaf de geboorte en ontwikkelt zich het hele leven door. Vooral in de puberteit is er sprake van grote veranderingen. Die veranderingen verlopen in deze periode vaak snel. Maar in ieder geval ook altijd individueel. Door de grote verschillen geeft de onderstaande ontwikkelingsschets hooguit een beeld van de grootste gemene deler. Uitvoerige informatie vindt u in 'Kinderen en seksualiteit' De seksuele opvoeding van kinderen van 0-17 jaar (Sanderijn van der Doef, Lifetime 2004).

Ontwikkelingsschets

Jonge kinderen uiten zich heel veel met hun lichaam en hebben grote behoefte aan knuffelen en geknuffeld worden. Ze hebben soms heel intense emotioneel lichamelijke relaties met leeftijdsgenoten en volwassenen, ongeacht hun sekse. Ook kunnen ze verliefd zijn op vader, moeder, juf of leeftijdsgenoot. Het is nu voor hen duidelijk dat ze een jongen of een meisje zijn, wat nieuwsgierigheid met zich meebrengt naar de lichamen van anderen. Dit uit zich vaak in spelletjes als bijvoorbeeld 'dokterje spelen'. Ook blijkt in hun spel dat ze zich steeds meer bezighouden met sekserollen en zich hierbij oriënteren op het rolgedrag van volwassenen(bijvoorbeeld 'vadertje-moedertje'). Langzamerhand ontwikkelen ze een bepaald schaamtegevoel. Ze willen dan niet meer in het openbaar naakt worden gezien. Ook gebruiken ze graag vieze woorden en schuttingtaal.

Naarmate kinderen ouder worden, komt de sociale ontwikkeling in een stroomversnelling. Er ontstaat een sterke drang bij een groep te horen. Ze doen dan ook veel om er echt bij te horen. De groep bepaalt wat normaal is en wat niet. Gedrag dat afwijkt, wordt al snel raar gevonden (conformisme). De kinderen gaan zich steeds sterker identificeren met de eigen sekse. Soms betekent dat ook dat ze zich afzetten tegen de andere sekse. Over het algemeen gaan ze meer dan voorheen vriendschappen aan met seksegenoten. Deze voortgaande ontwikkeling brengt vaak een rijke fantasie over seks van volwassenen met zich mee: hoe ze eruit zien en wat ze met elkaar doen. Vies, eng en stiekem zijn reuze spannend. Opvallend is ook dat de lichamelijke ontwikkeling van meisjes sneller verloopt. Langzamerhand dienen zich de eerste puberteitsverschijnselen aan. Soms al in de middenbouw, gemiddeld bij meisjes op 10-jarige leeftijd: borstgroei, schaamhaar en menstruatie. Bij jongens gemiddeld op 12-jarige leeftijd: groei van testikels en penis, schaamhaar en zaadlozing. Zowel bij meisjes als jongens bestaan er onderling grote verschillen doordat sommige kinderen enkele jaren eerder of later de puberteit binnenstappen.

De lichamelijke veranderingen die ze bij zichzelf en bij leeftijdsgenoten ontdekken, worden met gemengde gevoelens bekeken. Deze verandering wakkert ook de belangstelling voor het eigen lichaam aan: wat is er leuk aan en wat niet? De vanzelfsprekendheid verdwijnt en er ontstaat vaak onzekerheid. Hierdoor gaan ze zichzelf vergelijken met leeftijdsgenoten, maar ook met ideaalbeelden uit de media.

Vriendschappen met seksegenoten zijn nog steeds in, maar jongens en meisjes gaan zich steeds meer voor elkaar interesseren: flirten en spannende spelletjes. Ook de kinderen in de bovenbouw van de basisschool vertonen vaak nog hoge mate van conformisme. Dit komt vooral tot uitdrukking in een tamelijk stereo-

tiep rolgedrag van jongens en meisjes. Opvallend is wel dat vaak in deze periode de ontwikkeling van een kritisch vermogen zichtbaar wordt en de bereidheid normen ter discussie te stellen.

De meeste jongeren worden geslachtsrijp tussen hun 13de en 16de levensjaar. De eerste zaadlozing en menstruatie hebben dan plaatsgevonden.

Jongeren tussen de 12 en 16 jaar kunnen duidelijke seksuele opwinding voelen en ervaren. En ze kunnen die ook zelf opwekken. Maar er altijd goed mee omgaan lukt nog niet. Alle lichamelijke veranderingen kunnen een bron van zorg, angst en onzekerheid zijn.

De jongeren zijn erg bezig met wat anderen van hen vinden, vooral anderen van het andere geslacht. Ze bekijken zichzelf door de ogen van anderen. Dit kan zorgen voor een gevoel van vervreemding van het eigen lichaam.

De andere sekse is er eerst als gewone leeftijdgenoot. Later bij de 14 en 15 jarigen moeten de jongeren leren inschatten hoe ze met anderen in contact komen.

Er worden in dit stadium steeds meer individuele afspraakjes gemaakt.

Seksualiteit dient zich aan als een verlangen om iets met iemand te willen.

Maar wat precies, dat weten ze niet echt.

Op dertienjarige leeftijd heeft een ruime meerderheid seksuele fantasieën. En ook heeft ruim de helft ervaring met tongzoenen.

Bij homo- en lesbische jongeren kan de eerste aarzelende verkenning van hun gevoelens plaatsvinden. Over het algemeen zijn jongens daar iets eerder en directer mee dan meisjes. Voor meisjes geldt dat ze de gevoelens voor hun beste vriendin of een ander meisje minder snel seksueel te benoemen.

Vier procent van de 12- jarige jongens en drie procent van de 12-jarige meisjes heeft al geslachtsgemeenschap gehad.

In de leeftijdsgroep 12- tot 15-jarigen hebben de jongeren vooral technische vragen over het lichaam en de techniek van seks.

In eerste instantie hebben jongeren vanaf 16 tot 18 jaar kortdurende verkeringen waarin het vrijen wordt uitgeprobeerd. Stap voor stap gaan de meeste jongeren verder. Gemiddeld zijn jongeren 16,6 jaar als ze hun eerste geslachtsgemeenschap meemaken. Ze vragen zich af of ze het wel goed doen, hoe ver ze willen gaan en hoe ver de ander wil gaan. Rond de 18 jaar hebben jongeren vaak één of meer langer durende relatie(s). In deze relatie(s) wordt meer gezocht naar emotionele betrokkenheid dan voorheen. De jongeren worden aldoende bekwaam in het omgaan met de ander. Onderhandelen is een belangrijk aspect van het contact. Bijvoorbeeld over eigen en partners grenzen en over condoomgebruik. Dit onderhandelen gaat niet altijd gemakkelijk. Maar al te vaak wordt niet het gewenste resultaat bereikt en wordt zonder condoom gevreeën.

De meeste vragen van zestien- tot achttienjarigen gaan over anticonceptiegebruik en de mogelijke gevolgen ervan. Er heerst onder jongeren veel bezorgdheid over seksuele zaken. Vaak schamen jongeren zich dat ze weinig kennis hebben, waardoor ze dit niet zullen toegeven. De jongeren zullen steeds vaker belangrijke keuzen moeten maken. Bijvoorbeeld over hun seksuele voorkeur over wel of niet seksueel actief zijn, hun grenzen en over het gebruik van preventieve maatregelen.

(S vd Doef en K. Housterman)

Voorlichtingsmodellen

Met voorlichtings- en preventieactiviteiten willen we mensen graag bewust maken van de risico's van een bepaalde leefstijl en ze alternatieven aanbieden om meer gezonde keuzes te kunnen maken. Niet alle factoren kunnen we echter met voorlichting beïnvloeden. Slechts een aantal van de factoren die van invloed zijn op iemands gedrag is te veranderen. Dit betekent dat mensen keuzen hebben en daarmee hun eigen verantwoordelijkheid dragen. Iemand kan er bijvoorbeeld voor kiezen om wel of niet te vrijen met condoom.

We zullen in dit hoofdstuk twee modellen behandelen die als hulpmiddel gebruikt kunnen worden bij het inrichten van lessen rondom seksuele voorlichting.

Basisprincipes van seksuele voorlichting

Voorlichting en preventie-activiteiten behelzen een heel pakket van interventies. Kennis overdragen, kennis toetsen (dan wel vergroten), inzicht krijgen in attitudes, keuzemogelijkheden onderzoeken en oefenen van (communicatie)vaardigheden. Het zijn allemaal ingrediënten van voorlichting. Hieronder volgen de belangrijkste factoren die van invloed zijn.

- **Aandacht**

Om zich er bewust van te zijn dat bepaald gedrag risico's met zich meebrengt, zullen mensen daarvan op de hoogte moeten zijn. Met andere woorden, willen mensen zich überhaupt bewust worden van een bepaald risico dan zullen we hun aandacht daarvoor moeten trekken. En dat is precies wat de grote publiekscampagnes zoals "Ik vrij veilig, ook op vakantie" proberen te bereiken. Ook wanneer je op een kleinere schaal werkt, is het vragen van aandacht belangrijk. Posters in de gang op school of een video die een paar keer per dag draait waarmee een onderwerp geïntroduceerd wordt, kunnen ondersteunen in het krijgen van aandacht! Het hebben van aandacht is een belangrijke basis, maar nog niet genoeg om mensen hun gedrag te laten veranderen.

- **Kennis**

Naast dat mensen aandacht moeten hebben voor een bepaald risico, bijvoorbeeld het risico op een soa bij onveilig vrijen, zullen mensen ook over voldoende juiste kennis moeten beschikken. Als jongeren bijvoorbeeld niet precies weten wat veilige en wat onveilige seks is, kunnen ze ook hun gedrag daar niet op aanpassen. Het is dus belangrijk dat mensen over de juiste informatie beschikken en deze ook begrijpen. Daarom is het bij het overbrengen van die kennis van belang goed aan te sluiten bij de doelgroep.

- **Houding**

Het is niet alleen belangrijk dat jongeren over voldoende juiste informatie beschikken. Zich bewust worden van hun eigen houding; hun mening, de waarden en normen die ze hanteren is minstens zo belangrijk. Als jongens denken dat een condoom gebruiken hen minder plezier geeft, dan hebben ze dus een negatieve houding ten aanzien van condooms. Hetzelfde geldt voor meisjes die de pil gebruiken en daarom het condoom overbodig vinden. De houding ofwel attitude van mensen ten aanzien van een bepaald onderwerp is zeer bepalend voor de afwegingen die ze zullen maken om iets wel of niet te doen.

- **Sociale invloed**
Een andere factor die zeer bepalend is voor mensen bij de keuzes die ze maken is de sociale invloed. Min of meer onbewust kunnen mensen zich laten leiden door wat ze denken dat hun directe omgeving van ze verwacht. Zonder dat ouders bijvoorbeeld heel expliciet zijn over dat ze het heel erg zouden vinden als hun kinderen gaan vrijen voor het huwelijk, weten kinderen toch dat hun ouders het erg zullen vinden en zullen ze zich ervan bewust zijn. Mensen, zeker jongeren, worden ook beïnvloed door wat ze zien en horen, bijvoorbeeld op tv en internet. Daarnaast bestaat er natuurlijk de directe druk die mensen kunnen ervaren om ergens bij te horen. Vrijen om er bij te horen, vrijen zonder condoom, omdat met condoom niet stoer is.
- **Goede voornemens die mislukken**
Mensen kunnen nog zoveel weten over hoe belangrijk veilig vrijen is, ze kunnen een positieve houding hebben en zich voornemen altijd met condoom te vrijen en toch kunnen er allerlei redenen zijn waardoor het niet lukt. Het feit dat iemand de intentie heeft om gedrag positief te veranderen, is natuurlijk heel belangrijk. Toch kan het zijn dat het iemand niet lukt om die intentie daadwerkelijk om te zetten naar feitelijk gedrag. Van groot belang hierbij is het gegeven of iemand denkt dat het hem of haar gaat lukken of niet. Zo zullen mensen die bang zijn dat het ze niet zal lukken, een grotere kans hebben om na een tijdje weer in hun onveilige vrijpatroon vervallen, dan mensen die vertrouwen op hun eigen kunnen. Kortom: werken aan zelfvertrouwen en het geven van positieve feedback kan een belangrijk onderdeel zijn van voorlichting en preventieactiviteiten.
- **Barrières**
Er kan ook sprake zijn van allerlei andere drempels die mensen ervaren waardoor het niet lukt om hun intentie waar te maken. Stel dat jongeren niet door groepsdwang hun handelen willen laten bepalen, maar terecht komen in een situatie waarin de dwang extreem is en gepaard gaat met bedreigingen. Dan is er sprake van een serieuze barrière.
- **Vaardigheden**
Om een bepaald gedrag te kunnen uitvoeren, zijn ook vaardigheden nodig. Jongeren kunnen nog zo goed weten dat het belangrijk is om met een condoom te vrijen en zich ook voornemen er één te gebruiken. Maar ze moeten dan wel weten hoe een condoom correct gebruikt wordt.
- **Voorzieningen en maatregelen**
Om gezond gedrag van jongeren te bevorderen kunnen voorzieningen en maatregelen ondersteunen. Het plaatsen van een condoomautomaat bijvoorbeeld is een voorziening die het voor jongeren makkelijker kan maken condooms te halen. Samen met jongeren gedragsregels formuleren en sancties bedenken, kan ondersteunend werken. (Zie hiervoor het spel Gedragen gedrag in eenvoudig Nederlands herschreven door M.Hoefnagel m.hoefnagel@agbell.nl)

Conclusie basisprincipes

Om met de voorlichting aan te sluiten bij de doelgroep die we willen bereiken, is het belangrijk de beginsituatie van de doelgroep te weten. Dit eerste model kan daarbij behulpzaam zijn. Hebben de jongeren überhaupt wel aandacht voor het onderwerp? Weten ze er genoeg over en beschikken ze over de juiste informatie? Wat is de houding tegenover het onderwerp? Beschikken ze over voldoende vaardigheden om bepaald gedrag daadwerkelijk uit te voeren?

Het transtheoretisch model

Een ander model dat als hulpmiddel gebruikt kan worden is het zogenaamde “Transtheoretisch model”. Dit model beschrijft het proces dat mensen doorlopen die hun gedrag veranderen. Dit proces kent de volgende fases:

- nadenken over de noodzaak het gedrag te veranderen
- een keuze maken voor veranderen
- deze verandering tenslotte daadwerkelijk toepassen

De gedachtegang van dit model is dat mensen zich bepaalde gedragingen in de loop van de tijd aanleren. Als ze dergelijke gedragingen willen veranderen verloopt dit volgens via een bepaald stramien. De kernvraag hierbij is: Hoe gemotiveerd is iemand om te veranderen? In tegenstelling tot wat eerder gedacht werd, is het model van fasen voor gedragsverandering geen lineair model, maar een spiraalvorm. De meeste mensen blijven ergens in dit proces steken. Ze gaan terug naar de voorbereidingsfase, of soms zelfs naar de voorbeschouwingsfase, voordat ze zich opnieuw voor een verandering gaan inspannen. Iemand die uiteindelijk succesvol verandert, doorloopt de spiraal van de verandering meerdere keren. De meeste mensen die stoppen met roken doen drie of vier pogingen voordat ze er werkelijk in slagen om te stoppen. Het blijkt dat mensen zich op een tamelijk voorspelbare wijze door deze stadia (draaideur) bewegen en daarbij op ieder moment kunnen in- of uitstappen.

Dit model kan ook als hulpmiddel gebruikt worden bij het inschatten van waar iemand zich bevindt. Daarbij is het model zowel toepasbaar op individuen als op groepen. Hieronder volgt een korte uitleg van de verschillende fases:

- Voorbeschouwing

In deze fase beleeft iemand zijn /haar gedrag niet als probleem. En veelal worden ook geen nadelen van het gedrag ervaren. Bijvoorbeeld bij onveilig vrijen. Iemand begrijpt niet waar anderen zich druk om maken. Het kan ook zijn dat iemand geen samenhang ziet tussen eventuele problemen die hij/zij heeft en het gedrag.

Hiervoor kan het gebrek aan (juiste) informatie en kennis een bepalende factor zijn.

Om iemand te ondersteunen in het veranderen van zijn/ haar gedrag is het in deze fase belangrijk eerst de probleembeleving te verhogen, alvorens aan de gedragswijziging te gaan werken! Maar hoe doe je dat? Hoe kun je iemand die zelf niet eens het verband legt tussen een bepaald gedrag en de gevolgen daarvan bewust maken van het probleem? Eén van de manieren is om na te vragen en te bespreken wat iemand als voor- en nadelen van het gedrag ervaart. Luisteren, doorvragen en samenvatten zijn hier de belangrijkste technieken. In gesprek raken en blijven is belangrijker dan te bewijzen dat er iets aan de hand is! Ga dus niet al te informatiezoekend te werk.

- Overpeinzing / bewustwording

Dit is de fase waarin iemand wel eens twijfelt over het gedrag. Het is de fase van enerzijds/ anderzijds of de fase van de twee stemmetjes. Enerzijds ervaart iemand duidelijke prettige kanten of voordelen van het gedrag. Bijvoorbeeld: “Condooms zijn lastig en vrijen zonder condoom levert niet direct een soa op”. Anderzijds sluipt er ook enige twijfel en zorg in: “Ik moet toch veilig gaan vrijen, ik ben bang voor de gevolgen van onveilig vrijen”. Maar het blijft bij voornemens. Onveilig vrijen blijft nog opwegen tegen veilig vrijen. In deze fase is het van belang de voor- en nadelen te exploreren en de afwegingen die iemand maakt, samen te vatten, te ordenen en terug te geven (het verwoorden van ‘de wel/niet stemmetjes’). Op deze manier maakt u voor- en nadelen bespreekbaar en kunt u samen zicht krijgen op de barricades in de gedragsverandering. Het kan zinnig zijn in deze fase iemand zijn/ haar gedrag te laten

bijhouden (bijvoorbeeld aan de hand van een registratieopdracht) of de gedragingen van de afgelopen periode door te nemen (wanneer treedt het op, wanneer niet, wat gaat eraan vooraf, wat zijn de gevolgen).

- **Besluitvorming / beslissing**

Als de overpeinzing tot resultaat heeft dat iemand een soort balans opmaakt en concludeert dat de nadelen zwaarder wegen, dan kan dit leiden tot een besluit het anders aan te pakken. De motivatie is dan intrinsiek. Het gaat om een authentiek en eigen besluit. Belangrijk is dat iemand helder krijgt wat er precies veranderd moet worden (doelen) en op welke wijze dit kan gebeuren (alleen of met begeleiding). En het bieden van vertrouwen (egoversterking), steun en stimulans zijn hier belangrijk. Doelen moeten concreet en haalbaar worden geformuleerd en ook moeten begrenzingen worden afgesproken (Wat spreken we af als het niet lukt?).

- **Actieve verandering**

Dit is het stadium waarin iemand daadwerkelijk stappen onderneemt om het gedrag te veranderen. Het hoeft geen verandering te zijn in de zin van 'nooit meer'. Belangrijk zijn hier vooral: het bespreken van 'hoge risicosituaties' waarin het aannemelijk is dat het oude gedrag weer optreedt. Bijvoorbeeld in welke situatie komt veilig vrijen in gevaar? Zonodig kun je situaties oefenen en kijken naar mogelijkheden om vaardigheden als weerbaarheid uit te breiden. In deze fase is steun en het honoreren van vorderingen belangrijk, evenals het bewaken van de voortgang en geregeld contact.

- **Terugval**

Dit houdt in dat het iemand niet lukt om de voornemens waar te maken. Belangrijk is dat iemand dit niet als een mislukking opvat. Als het lukt om de terugval als een "slippertje" te zien wordt de terugvalsituatie een leermoment. Het incident kan worden gebruikt om meer grip op de situatie te krijgen. Wat ging er mis waarom? Wat ging eraan vooraf? Wat waren de gevolgen? Hoe kan het een volgende keer anders? Een terugval kan er op duiden dat de doelen te hoog waren gesteld en moeten worden aangepast. Het effectief hanteren van een terugval kan tot gevolg hebben dat iemand eigenlijk weer opnieuw in de bewustwordingsfase komt maar nu met meer "bagage" en controlemogelijkheden.

- **Stabilisatie**

In deze fase houdt iemand daadwerkelijk het voorgenomen gedrag (besluit) vol. Het nieuwe gedrag is een ingeslepen patroon geworden. In deze fase is contact houden belangrijk, evenals steun en feedback.

Conclusie transtheoretisch model

Bij voorlichting en preventie is het belangrijk uitspraken van de doelgroep niet zomaar voor waar aan te nemen. Probeer ze te plaatsen in bredere context.

Daarbij helpt het om goed door te vragen naar verduidelijking. Hierdoor wordt het mogelijk om na te gaan in welke fase iemand zit en om:

- te controleren of u als voorlichter de goede inschatting maakt.

- de afwegingen van de ander en daarmee de bewustwording te stimuleren.

(Vragen stellen is de beste techniek, zeker in het begin van het proces.)

Het gaat er eigenlijk om dat u de ander met de voor- en nadelen aan het denken en aan het werk zet en in die zin "zelfontdekkende uitspraken" ontlokt.

Motivatie is niet iets wat zo maar aanwezig is, maar iets waaraan gewerkt moet worden. Het is niet louter een kenmerk van de jongeren, maar zegt iets over de wisselwerking tussen u en de jongere.

Mogelijke blokkades:

- Onvoldoende kennis over de probleemfactoren van het gedrag. In dat geval is het aanreiken van de juiste kennis een voorwaarde.
- Zich geen zorgen maken over het gedrag/ geen probleembeleving. In dat geval gaat het erom naar manieren te zoeken die het probleem voelbaar maken.
- Een gering gevoel van eigenwaarde bezitten. Werken aan zelfvertrouwen is dan van belang.
- De angst voor het verlies van de voordelen van het oude gedrag.
- Het niet hebben van voldoende vaardigheden of competentie, een gebrek aan alternatieven.

“Seksuele voorlichting geven” NIGZ uitgave, Woerden 2004.

Literatuur en instanties

Literatuur en instanties relaties en seksualiteit

S. van Bergen, J. Hoek, V. Vermeer, *Seksuele voorlichting geven in de klas. Lessenreeks over Relaties en seksualiteit*, NIGZ, Woerden, 2004.

Commissie Seksueel Misbruik van jeugdigen. *Handelen bij vermoeden van seksueel misbruik van kinderen en jeugdigen. Richtlijnen voor beroepsbeoefenaren*, Uitgeverij van Gorcum/ Dekker & van de Vegt, Assen, 1994.

A. Dietzel, *Gehörlos - sprachlos - missbraucht?! Eine unterrichtsreihe für die präventive Arbeit mit hörgeschädigten Mädchen und Jungen*, Verlag Dr. Kovac.Hamburg 2004

S. van der Doef, *Kinderen en seksualiteit. De seksuele opvoeding van kinderen van 0-17 jaar*, Lifetime, Utrecht, 2004.

Dit boek beschrijft de seksuele ontwikkeling van kinderen van 0 - 12 jaar en welk gedrag opvoeders kunnen verwachten. Verder wordt besproken hoe je als opvoeder met kinderen over seksualiteit kunt praten en op seksueel gedrag kunt reageren.

C. Dumez, M. Kesters, P. Van Ham, *Relatie(v)aardig*, Garant Uitgevers. Apeldoorn, 1999.

Over kinderen en jongeren, relaties, seksualiteit en misbruik, preventie en hulpverlening. Ouders, directies, leerkrachten, hulpverleners, interne en externe begeleiders vinden in dit boek handreikingen om preventie en hulpverlening rond (seksueel) misbruik (in een kader van relationele en seksuele opvoeding) te optimaliseren.

B. van Ginneken, Y. Ohlrichs, A. van Dam, *Zwijgen = Zonde. Over seksuele vorming van multiculturele en religieuze jongeren*, Rutgers Nisso Groep, 2004.

H. de Graaf, J. Rademakers, *Seks in de groei*, Eburon, Delft, 2003.

Een verkennend onderzoek naar de (pre-)seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen. Te bestellen bij de Rutgers Nisso Groep www.rng.nl

H. de Graaf, S. Meijer, J. Poelman, J. Vanwesenbeeck, *Seks onder je 25e. Een onderzoek naar de beleving en het gedrag van jongeren tussen 12 en 25 jaar*, www.seksonderje25e.nl

Inspectie van het Onderwijs, *Iedereen is anders: een handreiking van de Inspectie van onderwijs om scholen veilig te maken, in het bijzonder voor homoseksuele leerlingen en docenten*, APS, Utrecht, 2003.

Brochure over het bevorderen van homobeleid op scholen.

Bestellen kan bij het APS: www.aps.nl of Postbus 51: www.postbus51.nl of via De Postbus 51 Informatielijn 0800- 8051 (gratis)

M. Keilson-Lauritz, M. van Kerkhof, R. Romeny e.a., *Homoseksualiteit voor beginners; over geschiedenis, emancipatie en leefstijl*. Schorer, Amsterdam, 1991.

Deze bundel met artikelen, interviews, proza en poëzie biedt een informatieve verkenning op het gebied van homoseksualiteit.

www.schorer.nl

A. Marneth, Seksuele vorming. *Raamwerk voor opvoeders, docenten en voorlichters*.
RutgersNisso Groep, Den Haag, 1994.
www.rng.nl

Instanties en websites

Nieuwe site

Eind 2006 medio 2007 komt de site www.seksenzo op het net. Deze site geeft informatie over alles wat met doof en seksualiteit en onderwijs/ hulpverlening te maken heeft.

Aids Soa Infolijn

Bij de Aids Soa Infolijn kunt u terecht met vragen over HIV en AIDS. Het is een initiatief van de Stichting Aids Fonds.

De Aids Soa Infolijn is 24 uur per dag bereikbaar voor informatie en maandag tot en met vrijdag van 14.00 uur tot 22.00 uur voor een persoonlijk gesprek.

Tel: 0900-204 204 0

www.aidsfonds.nl

AMK (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling)

Het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) is voor iedereen die zich zorgen maakt over kinderen in zijn of haar omgeving en denkt aan kindermishandeling. Elke provincie en grootstedelijke regio heeft haar eigen Advies- en Meldpunt Kindermishandeling.

Tel: 0900-123 123 0 (5ct. p.m.)

www.amk-nederland.nl

COC Nederland

Naast landelijke belangenbehartiging biedt deze vereniging ook regionaal voorlichting, advisering en ondersteuning over homoseksualiteit.

Tel. 020-6234596

E-mail: info@coc.nl

www.coc.nl

Gebaren

Gebaren voor relationele en seksuele begrippen, www.gebarencentrum.nl en www.fffathaguyot.nl

GGD Nederland

GGD-en dragen bij aan de bevordering en de bewaking van de gezondheidszorg van de Nederlandse bevolking. Op de afdeling GVO van de GGD in uw regio kunt u soms lesmateriaal over relaties en seksualiteit aanvragen. Voor een GGD in uw regio kunt u kijken op www.ggd.nl/inkaart/

Kindertelefoon

De Kindertelefoon is een vorm van jeugdhulpverlening met een lage drempel. Kinderen kunnen anoniem bellen. De nadruk ligt tijdens de gesprekken op het luisteren, probleem verhelderen en zo nodig geven van informatie over verdere hulpverlening.

Tel: 0800-0432 (gratis en anoniem)

Dagelijks (ook weekend): 14.00 - 20.00 uur

E-mail: kindfoon@dds.nl

www.kindertelefoon.nl

Meldpunt seksueel misbruik doven.

Voor iedereen die op welke wijze dan ook in contact komt met seksueel misbruik van doven.

Tel: 0900-635 336 63

E-mail: contact@meldpunddoven.nl

www.meldpunddoven.nl

NIGZ (Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie)

Het NIGZ is een landelijke organisatie voor gezondheidsbevordering. Binnen het cluster Onderwijs en Jongeren worden projecten uitgevoerd op het gebied van relaties en seksualiteit voor het onderwijs, zoals lesmateriaal en brochures. Ook worden er cursussen en trainingen gegeven aan leerkrachten over relationele en seksuele vorming.

Tel: 0348-437600

E-mail: nigz@nigz.nl

www.nigz.nl

www.gezondopschool.nl

NIZW (Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn)

Het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) is een onafhankelijke organisatie die zich richt op het verbeteren van de sector zorg en welzijn, door innovatie mogelijk te maken en door ondersteuning en informatie te bieden.

Tel: 030-230 65 60

E-mail: kennisplein@nizw.nl

www.nizw.nl

Rutgers Nisso Groep

De Rutgers Nisso Groep, kenniscentrum seksualiteit, doet onderzoek en stelt haar kennis ter beschikking aan professionals. Daarnaast ontwikkelt de Rutgers Nisso Groep praktisch toepasbare diensten, producten en voorlichtingsmaterialen voor verschillende doelgroepen.

Tel. 030-231 34 31

Telefonische Informatielijn Seksualiteit: 0900-9398 (50 ct. p.m.)

E-mail: rng@rng.nl

www.rng.nl

Schorer Stichting

Kenniscentrum voor lesbisch- en homospecifieke gezondheidszorg.

Tel: 020-573 94 44

E-mail: info@schorernet.nl

www.schorer.nl

Seksuele vorming lesmateriaal

Op de site www.seksuelevorming.nl staat al het beschikbare onderwijsmateriaal gerangschikt per leeftijd en onderwerp

SLO (Stichting Leerplan Ontwikkeling)

De SLO helpt met de inhoud, de organisatie en de toetsing van onderwijs- en lesmateriaal. Daarnaast adviseert zij docenten, opleiders, managers en beleidsmakers.

Tel: 053-484 08 40

E-mail: info@slo.nl

www.slo.nl

www.sociaalemotioneel.nl

Stichting soa-bestrijding

Voor meer informatie over soa en veilig vrijen.

Tel.: 030-23 43 700

E-mail: info@soa.nl

www.soa.nl

Transact

Deze organisatie houdt zich bezig met seksueel geweld. Verschillende publicaties over doofheid en seksualiteit en relaties zijn hier te verkrijgen. Ook is een overzicht beschikbaar van lesmaterialen die geschikt zijn voor dove kinderen/jongeren.

www.transact.nl

www.weetal.nl

Informatieve website voor dove en slechthorende jongeren over liefde, intimiteit en seks door middel van filmpjes in gebarentaal, tekst en illustraties.

Nuttige websites

- www.kindermishandeling.nl
- www.tolerantescholen.net (omgaan met homoseksualiteit en alloctonen in het onderwijs)
- www.owinsp.nl (Inspectie van het onderwijs)

**Fodoklijst voor ouderavond seksualiteit en sociale codes
voor (i.h.a. goed lezende) kinderen en jongeren**

- En dan ga je ... vrijen!*, Rutgers Nisso Groep 2004
- Secrets You choose*, NDCS platenboeken speciaal voor (Britse) dove kinderen
- Marja Baseler, *Eerst jij dan ik*, The House of Books 2004
- Marja Baseler, *Ik + jij = wij*, The House of Books 2002
- Marja Baseler, *Kijk mij nou!*, The House of Books 2004
- Marja Baseler, *Let's talk about boys + girls*, The House of Books 2004
- Marja Baseler, *Let's talk about love*, The House of Books 2005
- Jacqui Bailey en Jan McCafferty, *Seks, puberteit en al dat gedoe*, Van Goor / RNG 2004
- Willeke Bezemer en Inez van Eijk, *Alles over seks*, Het Spectrum 2004
- Dick Butte (eindred.), *Grenzeloos verliefd; jongeren schrijven over relaties en seksualiteit*, NIGZ 1999
- Caja Cazemier, *Survivalgids voor jongens, Survivalgids voor meisjes*, Ploegsma 2004
- Martine Delfos, *Dat nare gevoel*, Trude van der Waarden Producties 1999
- Sanderijn van der Doef, *Ben jij ook op mij?*, Van Goor / RNG 1996 e.v.
- Sanderijn van der Doef, *Ik vind jou lief*, Ploegsma 1998 e.v.
- Sanderijn van der Doef, *Het puberboek; over zoenen, zeuren, veranderen en verliefd zijn*, Ploegsma 2004
- Lenny Duijvelaar, *Heb ik dat!*, Unieboek 2003
- Ines van Eijk, *Eigenwijs*, Piramide 1998
- Robie Harris, *Over baby's en waar ze vandaan komen*, Gottmer 1999
- Robie Harris, *Seks en zo*, Gottmer 1999
- Jos van Hest en Saska van der Valk, *Goed fout!*, Kwintessens 2000
- Jan Hindman, *Een pakkend boek*, Reco Multi Media 1998
- Karen Hinkley en Mary Nelson, *Seksueel misbruik! Wat is dat? Een informatief boek voor doven en slechthorenden*, APS / FODOK 1991
- Marian Hoefnagel, *Twee liefdes*, Van Tricht (Troef-reeks) 2004 speciaal geschreven voor (o.a.) dove jongeren
- Kolet Janssen, *Seks, hoe voelt dat?*, Davidsfonds/Infodok 2003

Lynda en Area Madaras, *Het opgroeiboek voor jongens*, Standaard / Elmar 2003

Lynda en Area Madaras, *Het opgroeiboek voor meisjes*, Standaard / Elmar 2001

Katrin Meier, *Knuffel heeft zorgen*, De Vries-Brouwers 1997

Marieke Otten, *Gewoon Wouter*, Van Tricht (Troef-reeks) 2004
speciaal geschreven voor (o.a.) dove jongeren

Marieke Otten, *Laura's geheim*, Van Tricht (Troef-reeks) 2001
speciaal geschreven voor (o.a.) dove jongeren

Jane Pavanel, *Het Seks Boek*, Standaard / Memphis Belle 2003

Rutgers Nisso Groep, *Alles over seks, liefde en relaties*, Kosmos-Z&K 2004

Pernilla Stalfelt, *Het boek van de liefde*, Hoogland & Van Klaveren 2002

Gilles Tibo, *Het kleine meisje dat niet meer kon lachen*, De Vier Windstreken 2004

Jeanne Willis en Lydia Monks, *Girls only*, Van Holkema & Warendorf 2004
(3 delen in één cassette: *Je lijf, Je looks, Liefde*)

Ivan Wolffers, *Alles over je lichaam*, Piramide 1997

voor ouders en professionals

Als je lijf je lief is, Van jou mogen houden, Lannoo 1997

Begrensd gedrag; naar gedragsregels op school, PPSI 2003

Bloosdoos - Jeugd & Seksualiteit, VZW 2002

Een weerbaar kind; handreiking voor ouders van een kind met verstandelijke beperkingen over seksualiteit en weerbaarheid – FvO 2005 of 2006

Horen van verstandelijk gehandicapte slachtoffers / getuigen van seksueel misbruik; criteria, achtergronden en aanbevelingen voor politie en justitie, OPL / Somma 2000

Safe in your hands; a child protection resource pack for professionals working with deaf children in schools, NDCS / NSPCC

Van seksualiteit tot seksueel misbruik? Van kinderwens tot het krijgen van kinderen? PhiladelphiaSupport 2003

Veiligheid op de elektronische snelweg, PPSI 2004: via www.ppsi.nl

Voorlichten dat het een lust is, Rutgers Stichting 1995

Marga Akkerman / Mustafa Abdelkrim, *In de puberteit (Nederlands / Marokkaans)*, Opvoedingsinformatie / Forum

Marja Baeten, *Seksuele opvoeding*, Opvoedingsinformatie 1992 e.v.

Hilde Bakker, *Voorzichtig met angst*, NIZW 2000

Germaine Beck en Evelien de Jong, *Opgroeien in een horende wereld*, Van Tricht 1990 e.v.

Pascal Belling e.a., *Dubbel Divers. Routeplanner voor het omgaan met seksuele diversiteit en cultuurverschillen in onderwijs en hulpverlening*
Ministerie voor Gezondheid, Sociale Zaken, Vrouwen en Familie, van de deelstaat Noordrijn-Westfalen 2004

Jouke Boerma en Sanderijn van der Doef, *Onder de loep! Recensies van lesmateriaal seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs*, NIGZ 2002

Erik Bosch, *Seksualiteit en relatievorming van mensen met een verstandelijke handicap; een praktijk- en discussieboek*, Nelissen 1995 e.v.

Erik Bosch en Ellen Suykerbuyk, *Seksuele voorlichting aan mensen met een verstandelijke handicap; de kunst van het verstaan*, Nelissen 2000

Marianne Cense e.a., *Mozaïek: Preventie en opvang huiselijk en seksueel geweld allochtone vrouwen* (5 delen: Basisinformatie, Voorlichtingsmethoden, Steungroepen, Weerbaarheidstrainingen, Eerste opvang), TransAct 2004

Dit Koningskind, *Seksualiteit en mensen met een verstandelijke beperking*, Kok 2001

Sanderijn van der Doef, *Kinderen en seksualiteit*, Kosmos – Z&K 2004

Sanderijn van der Doef, *Kleine mensen, grote gevoelens*, De Brink 1998 e.v.

Sanderijn van der Doef, *Relaties en Seksualiteit*, NIGZ, SLO en ThiemeMeulenhoff 2004

Christiane Dumez, Mieke Kesters en Piet van Ham, *Relatie(v)aardig; over kinderen en jongeren, relaties, seksualiteit en misbruik, preventie en hulpverlening*, Garant 1998

Federatie van Ouderverenigingen, *Checklist beleid rond seksualiteit en misbruik*, FvO 2004

Federatie van Ouderverenigingen, *Informatiemateriaal seksuele voorlichting*, FvO 2002

Federatie van Ouderverenigingen, *Seksualiteit van mensen met een verstandelijke handicap*, FvO 1998

Federatie van Ouderverenigingen, *Seksueel misbruik bij mensen met een verstandelijke handicap*, FvO

R. Gerrits en D. van Sambeek, *Preventie van kindermishandeling en seksueel misbruik; achtergrondinformatie voor het basisonderwijs*, Trimbos-instituut 1998

Barbara van Ginneken, Yuri Ohlrichs en Anke van Dam, *Zwijgen = Zonde; Over seksuele vorming van multiculturele en –religieuze jongeren*, Rutgers Nisso Groep 2004

Hanneke de Graaf en Jany Rademakers, *Seks in de groei*, Eburon 2003

Marjon de Groot, *Preventie van seksuele intimidatie op de multiculturele school*, PPSI 1998

Irma van Hezewijk, *Een veilige school voor onze kinderen; informatieve ouderavond over machtsmisbruik en de rol van de school*, PPSI 1997

Sheila Hollins and Valerie Sinason, *Bob tells all Jenny speaks out*, St. George's Mental Health Library 1993 resp. 1992

Els Kok en Marja van Middelaar, *Geen kopietjes meer; seksuele voorlichtingsmaterialen en seksuele voorlichting aan dove kinderen en jongeren*, TransAct 2003

Marijke Lammers, *Seksualiteit, doen en laten; de grens onderkend*, VGN 1997

Marijke Lammers en Henk Kuijter, *Seksualiteit; misbruik en preventie; resultaten van een enquête onder SPD'en over seksualiteit en seksueel misbruik bij verstandelijk gehandicapten*, Somma 2000

Marijke Lammers en Tessel Pauli, *Van calamiteit naar preventiebeleid; beleid en praktijk van de gehandicaptenzorg op het gebied van seksualiteit en seksueel misbruik*, TransAct 2003

Astrid van Leeuwen en René Stegerhoek, *Gezond Leven Spel*, NIGZ 2004

Annelies van Lonkhuyzen, *Oog voor de dove puber*, FODOK 2002

Anastasia Marneth, *Seksuele vorming*, Rutgers Stichting 1999 e.v.

J. Pardoën en R. Pijpers, *Mijn kind online; hoe begeleid je je kind op internet?*, SWP 2005

Jos Poelman en Dick Butte, *Lang leve de liefde*, (lespakket: video, docentenhandleiding en lesboek), Zorn Uitgeverij / Stichting soa-bestrijding 2004

Rikie Princen, *Werkboek Seksuele voorlichting voor jongeren met autisme*, Uitgeverij Eigen Boek 2004

Edith Smulders, *Van aanbeveling naar aanpak; een inventarisatie van aanbevelingen op het gebied van bestrijding seksueel geweld*, TransAct 1997

Peter Vermeulen, *Een gesloten boek; autisme en emoties*, Acco 2005

Peter Vermeulen, *Ik ben speciaal 2; werkboek psycho-educatie voor mensen met autisme (+ cd-rom)* EPO 2005

Anke Visser en Ina Kallenbach, *Seksuele intimidatie aangepakt; varianten op schoolbeleid*, PPSI 1995 e.v.

Jacomijn de Vries, *Verschillen verkend; een inventarisatie van de houding van allochtone leerlingen en ouders ten opzichte van homoseksualiteit*, FORUM 1998

Wendela Wentzel, *Secundaire traumatisering*, TransAct 2000

Adrie Wolzak, *Kindermishandeling, signaleren en handelen*, NIZW 2001

MELDPUNT SEKSUEEL MISBRUIK DOVEN (www.meldpunddoven.nl)
(tekst)tel.: 0900-635 336 63 (= 0900-melddoof); e-mail:
contact@meldpunddoven.nl

Wie kan het meldpunt bellen?

- volwassenen of kinderen die doof of slechthorend zijn
- ouders/familieleden van dove of slechthorende kinderen of volwassenen
- mensen die met dove of slechthorende kinderen of volwassenen werken

Wanneer kunt u het meldpunt bellen?

- Als u wilt melden dat seksueel misbruik heeft plaatsgevonden.
- Als u te maken heeft (gehad) met seksueel misbruik en daarover wilt praten.
- Als u hulp zoekt na seksueel misbruik, ook als dat misbruik lang geleden is gebeurd.
- Als u vragen heeft over seksueel misbruik.

Wat doet het meldpunt?

- Het meldpunt noteert wat u vertelt, deze informatie is vertrouwelijk.
- Het meldpunt kan u doorverwijzen naar deskundige hulpverleners.
- Het meldpunt kan advies geven over wat u kunt doen.

Waar zit het meldpunt?

Het meldpunt is ondergebracht bij Bureau DDS, een onafhankelijke organisatie voor Dienstverlening aan Doven en Slechthorenden.

WEET U DE WEG NAAR DE DOVENHULPVERLENING?

DIENSTVERLENING (maatschappelijk werk, opleidingen, loopbaanbegeleiding en woonbegeleiding)

- Bureau DDS, Centraal kantoor Gouda te bereiken op tel: 0182-670 235; vestigingen in Groningen, Twello, Utrecht, Boxtel, Rotterdam, Voorburg, Amsterdam; zie www.bdds.nl)

DOVENTEAMS (verbonden aan regionale GGZ-instellingen, vh. RIAGG's)

- Psydon – AMSTERDAM; tel.: 020-521 821 3
- GGZ De Riethorst (afd. doven en slechthorenden) – EDE; tel.: 0318-433 610
- Centrum GGz Doven en Slechthorenden – GRONINGEN; tel.: 050-522 331 1
- Doventeam Zuid-West-Nederland – ROTTERDAM; tel.: 010-496 064 0
- Doventeam-Zuid – WEERT; tel.: 0495-572 021

PSYCHIATRISCHE INSTELLINGEN VOOR DOVEN

- De Vlier (Curium), dove kinderen en jongeren – OEGSTGEEST; tel.: 071-515 459 5
- VIA (Rivierduinen), dove volwassenen – LEIDSCHENDAM; tel.: 070-444 133 1
- GGZ De Riethorst, dove ouderen – EDE; tel.: 0318-433 610

Fodoklijst voor ouderavond seksualiteit en sociale codes
t.b.v. meervoudig gehandicapte dove kinderen en hun ouders/begeleiders

materiaal dat in eerste instantie gericht is op kinderen/cliënten

Secrets You choose, NDCS (platenboeken, speciaal voor (Britse) dove kinderen)

Marja Baseler, *Eerst jij dan ik*, The House of Books 2004

Marja Baseler, *Ik + jij = wij*, The House of Books 2002

Marja Baseler, *Kijk mij nou!*, The House of Books 2004

Sanderijn van der Doef, *Ben jij ook op mij?*, Van Goor / RNG 1996 e.v.

Sanderijn van der Doef, *Ik vind jou lief*, Ploegsma 1998 e.v.

Sanderijn van der Doef, *Het puberboek; over zoenen, zeuren, veranderen en verliefd zijn*, Ploegsma 2004

Robie Harris, *Over baby's en waar ze vandaan komen*, Gottmer 1999

Robie Harris, *Seks en zo*, Gottmer 1999

Karen Hinkley en Mary Nelson, *Seksueel misbruik! Wat is dat?, Een informatief boek voor doven en slechthorenden*, APS / FODOK 1991

Sheila Hollins and Valerie Sinason, *Bob tells all Jenny speaks out*, St. George's Mental Health Library 1993 resp. 1992

Lynda en Area Madaras, *Het opgroeiboek voor jongens*, Standaard / Elmar 2003

Lynda en Area Madaras, *Het opgroeiboek voor meisjes*, Standaard / Elmar 2001

Pernilla Stalfelt, *Het boek van de liefde*, Hoogland & Van Klaveren 2002

Bruikbare websites

www.begrensdeliefde.nl

Een site voor iedereen die professioneel of als opvoeder betrokken is bij mensen met een verstandelijke of lichamelijke beperking. Op deze site staat een databank met materialen over seksualiteit en de preventie, signalering en behandeling van seksueel geweld bij mensen met een beperking.

www.fffathaguyot.nl

Te bestellen onder [shop > visuele communicatie](#): emotieboekjes, diverse fotoseries over "vrouwenzaken", bijvoorbeeld: het Blootboek.

www.nderzoekjegrens.nl

Hierop staan twee testen: een test voor jongeren met een lichamelijke beperking en een algemene test voor jongeren van 12 tot 18 jaar. In de test komen verschillende onderwerpen op het gebied van grensoverschrijding aan bod: inbreuk op de privacy, seksuele intimidatie en seksueel misbruik. Met behulp van de test kunnen jongeren er achterkomen wat hun grenzen zijn, of hun grenzen overschreden worden en zo ja, wat ze dan kunnen doen. De test leert

jongeren: je lichaam is van jou, niemand heeft het recht daar tegen jouw wil iets mee te doen, wanneer dat wel gebeurd is, is dat niet jouw schuld.

www.weetal.nl

Website voor dove en slechthorende jongeren met informatie over liefde, relaties, intimiteit en seks

www.zoenenenzo.nl

Over relaties en seksualiteit voor jongeren met een (lichamelijke) handicap.

www.zoenenzovoort.nl

Over relaties en seksualiteit. Bedoeld voor ouders en begeleiders van jongeren met een (lichamelijke) handicap.

Materiaal voor ouders en begeleiders

Horen van verstandelijk gehandicapte slachtoffers / getuigen van seksueel misbruik; criteria, achtergronden en aanbevelingen voor politie en justitie, OPL / Somma 2000

Safe in your hands; a child protection resource pack for professionals working with deaf children in schools, NDCS / NSPCC

Van seksualiteit tot seksueel misbruik? Van kinderwens tot het krijgen van kinderen?, PhiladelphiaSupport 2003

Hilde Bakker, *Voorzichtig met angst*, NIZW 2000

Germaine Beck en Evelien de Jong, *Opgroeien in een horende wereld*, Van Tricht 1990 e.v.

Erik Bosch, *Seksualiteit en relatievorming van mensen met een verstandelijke handicap; een praktijk- en discussieboek*, Nelissen 1995 e.v.

Erik Bosch en Ellen Suykerbuyk, *Seksuele voorlichting aan mensen met een verstandelijke handicap; de kunst van het verstaan*, Nelissen 2000

Seks@relaties.kom! Werkboek (+ cd-rom) voor mensen

G. Conix, H. Claerhout en A. Rijckaert, *Met een verstandelijke beperking; Deel I Seksualiteit*, EPO 2005 (Deel 2 Relaties verschijnt in 2006)

Dit Koningskind, *Seksualiteit en mensen met een verstandelijke beperking*, Kok 2001

Sanderijn van der Doef, *Kinderen en seksualiteit*, Kosmos, Z&K 2004

Sanderijn van der Doef, *Kleine mensen, grote gevoelens*, De Brink 1998 e.v.

Sanderijn van der Doef, *Relaties en Seksualiteit*, NIGZ, SLO en ThiemeMeulenhoff 2004

Federatie van Ouderverenigingen, *Anticonceptie, wat is het beste voor uw kind?*, FvO 2005

Federatie van Ouderverenigingen, *Checklist beleid rond seksualiteit en misbruik*, FvO 2004

- Een weerbaar kind; handreiking voor ouders van een kind*
 Federatie van Ouderverenigingen, *Met verstandelijke beperkingen over seksualiteit en weerbaarheid*, FvO 2005
- Federatie van Ouderverenigingen, *Informatiemateriaal seksuele voorlichting*, FvO 2002
- Federatie van Ouderverenigingen, *Seksualiteit van mensen met een verstandelijke handicap*, FvO 1998
- Federatie van Ouderverenigingen, *Seksueel misbruik bij mensen met een verstandelijke handicap*, FvO
- Hanneke de Graaf en Jany Rademakers, *Seks in de groei*, Eburon 2003
- Els Kok en Marja van Middelaar *Geen kopietjes meer; seksuele voorlichtingsmaterialen en seksuele voorlichting aan dove kinderen en jongeren*, TransAct 2003
- Marijke Lammers, *Seksualiteit, doen en laten; de grens onderkend*, VGN 1997
- Marijke Lammers en Els Kok, *Preventie van seksueel misbruik bij vrouwen en mannen*
- Annie Oude Avenhuis, *Met een handicap; noodzaak, doel en effectiviteit van preventieactiviteiten – overzicht programma's en materialen*, TransAct 2005
- Marijke Lammers en Henk Kuijter, *Seksualiteit; misbruik en preventie; resultaten van een enquête onder SPD'en over seksualiteit en seksueel misbruik bij verstandelijk gehandicapten*, Somma 2000
- Marijke Lammers en Tessel Pauli, *Van calamiteit naar preventiebeleid; beleid en praktijk van de gehandicaptenzorg op het gebied van seksualiteit en seksueel misbruik*, TransAct 2003
- Annelies van Lonkhuyzen, *Oog voor de dove puber*, FODOK 2002
- Anastasia Marneth, *Seksuele vorming*, Rutgers Stichting 1999 e.v.
- J. Pardoën en R. Pijpers, *Mijn kind online; hoe begeleid je je kind op internet?*, SWP 2005
- Rikie Princen, *Werkboek Seksuele voorlichting voor jongeren met autisme*, Uitgeverij Eigen Boek 2004
- Edith Smulders, *Van aanbeveling naar aanpak; een inventarisatie van aanbevelingen op het gebied van bestrijding seksueel geweld*, TransAct 1997
- Peter Vermeulen, *Een gesloten boek; autisme en emoties*, Acco 2005
- Peter Vermeulen, *Ik ben speciaal 2; werkboek psycho-educatie voor mensen met autisme (+ cd-rom)*, EPO 2005
- Adrie Wolzak, *Kindermishandeling, signaleren en handelen*, NIZW 2001

MELDPUNT SEKSUEEL MISBRUIK DOVEN (www.meldpunddoven.nl)
(tekst)tel.: 0900-635 336 63 (= 0900-melddoof); e-mail:
contact@meldpunddoven.nl

Wie kan het meldpunt bellen?

- volwassenen of kinderen die doof of slechthorend zijn
- ouders/familieleden van dove of slechthorende kinderen of volwassenen
- mensen die met dove of slechthorende kinderen of volwassenen werken

Wanneer kunt u het meldpunt bellen?

- Als u wilt melden dat seksueel misbruik heeft plaatsgevonden.
- Als u te maken heeft (gehad) met seksueel misbruik en daarover wilt praten.
- Als u hulp zoekt na seksueel misbruik, ook als dat misbruik lang geleden is gebeurd.
- Als u vragen heeft over seksueel misbruik.

Wat doet het meldpunt?

- Het meldpunt noteert wat u vertelt, deze informatie is vertrouwelijk.
- Het meldpunt kan u doorverwijzen naar deskundige hulpverleners.
- Het meldpunt kan advies geven over wat u kunt doen.

Waar zit het meldpunt?

Het meldpunt is ondergebracht bij Bureau DDS, een onafhankelijke organisatie voor Dienstverlening aan Doven en Slechthorenden.

WEET U DE WEG NAAR DE DOVENHULPVERLENING?

DIENSTVERLENING (maatschappelijk werk, opleidingen, loopbaanbegeleiding en woonbegeleiding)

- Bureau DDS, Centraal kantoor Gouda te bereiken op tel: 0182-670 235; vestigingen in Groningen, Twello, Utrecht, Boxtel, Rotterdam, Voorburg, Amsterdam; zie www.bdds.nl)

DOVENTEAMS (verbonden aan regionale GGZ-instellingen, vh. RIAGG's)

- Psydon – AMSTERDAM; tel.: 020-521 821 3
- GGZ De Riethorst (afd. doven en slechthorenden) – EDE; tel.: 0318-433 610
- Centrum GGz Doven en Slechthorenden – GRONINGEN; tel.: 050-522 331 1
- Doventeam Zuid-West-Nederland – ROTTERDAM; tel.: 010-496 064 0
- Doventeam-Zuid – WEERT; tel.: 0495-572 021

PSYCHIATRISCHE INSTELLINGEN VOOR DOVEN

- De Vlier (Curium), dove kinderen en jongeren – OEGSTGEEST; tel.: 071-515 459 5
- VIA (Robert Fleury Stichting), dove volwassenen – LEIDSCHENDAM; tel.: 070-444 133 1
- GGZ De Riethorst, dove ouderen – EDE; tel.: 0318-433 610

Literatuurlijst: Verhalen over familie, liefde, vriendschap en seksualiteit.

1 = AVI 1,2,3

2 = AVI 4,5

3 = AVI 5,6

4 = AVI 7,8

Familie

1 Familie	Verhaagen, M.	Aart is anders	Leeslift
1 Familie	Bruggenkate, Reina ten	Bang voor de buren	Klipper
1 Familie	Annemarie Bon	Betrapt!	
1 Familie	Riel, Gerben van	De beeldmagneet	Klipper
1 Familie	Veenstra, Tjits	De blauwe fiets	
1 Familie	Damen, suus	De kinderen van het landje	
1 Familie	Nielandt, dirk	Geheim gezocht	Zoeklicht
1 Familie	Riel, Gerben van	Knalfeest	Klipper
1 Familie	Bruggenkate, Reina ten	Vang me als ik val	Klipper
1 Familie	hut	Een hut in het bos	Lezen doe je overal
2 Familie	Diepen, Geert van	Botsing	
2 Familie	Hofstra, Renny	Dat kan toch niet!	Zoeklicht Plus
2 Familie	Breinholst, W	Hartelijk gefeliciteerd met mij	
2 Familie	Bruggenkate, Reina ten	Vang me als ik val	
2 Familie	Witte, Vera	Peter en de ruimtevaart	
3 Familie	Lindgren, Astrid	Als ik jou toch niet had!	Streepjesboek
		Bew. door H. Kernkamp-Biegel:	
3 Familie	Roep, Nanda	Dag Dirk	Zoeklicht plus
3 Familie	Eykman, Karel	De Gorterbuurt	
3 Familie	Otten, Marieke	Mijn moeder is zo anders	
3 Familie	Vink, Hijltje	Mikko, mijn stoere broer	
3 Familie	Swiers, Robbert Jan	Verboden muziek	Zoeklicht
3 Familie	Kaathoven, Netty van	Help een geheim	
4 Familie	Roggeveen, Marieke	Dennis is een dief	Sprinter
4 Familie	Boesberg, André	Harige poten in de klas	Sprinter
4 Familie	Boendermaker, Conny	Het verhaal van Anna	Troef-reeks
4 Familie	Oomen, Francine	Het zwanenmeer	
4 Familie	Wiedijk, Roswitha	Jij hebt talent	Zoeklicht-plus
4 Familie	Nisson-Brännström,	Moni Tsatsiki: buitenspel	
4 Familie	Hofstra, Renny	Wat heb jij nou?	Zoeklicht-plus
4 Familie	Gansewinkel, Annie van	Liedje van verdriet	

Liefde

1 liefde	Winsemius, D	Die kwiebus	
1 liefde	Wetering, Jo van de	Disco De Vlam	Leeslift
1 liefde	Weijters, Jacques	Ik wil dansen met jou	Zoeklicht verliefd
1 liefde	Harten, René van	Ik wil een zoen	Troef-reeks
1 liefde	Verhaagen, M	Marko weet wat hij wil	
1 liefde	Hafkamp, Connie	Verliefd op de meester	Zoeklicht verliefd
1 liefde	Coolwijk, Marion van de	Vet beroemd	
1 liefde	Lems, K	Wedden om een zoen	
2 liefde	Teng, Tais	Aardig is niet genoeg	Zoeklicht verliefd
2 liefde	Kuijer, Guus	Een hoofd vol macaroni	
2 liefde	Cash, Angela	Een spannende rit	
2 liefde	Ireson, B	Hoe bestaat het	

2 liefde	Kramer, Stasia	Honger	
2 liefde	Beek, Peter van	Ik ben jouw vriend niet meer	Klipper
2 liefde	Heyden, Haye van der	Kusjes	
2 liefde	Petermeijer, Hans	Verliefd, wat een gedoe!	Zoeklicht verliefd
2 liefde	Donnelly, Elfie	Wat zou dat fijn zijn	Streepjes-boeken
3 liefde	Annelies van der Eijk ea.	Breakdance in Moskou	Troef-reeks
3 liefde	Jonge, Harm de	De prinses uit het sparrenbos	Zoeklicht
3 liefde	Kooiker, Leonie	Een liefdesdrank voor Cindy	Zoeklicht
3 liefde	Otten, Marieke	Kebab en pindakaas	
3 liefde	Vries-van der Lichte, Ina de	Het gebaar	Woordbeeld
3 liefde	Kolk, Anton van der	Het huis aan de overkant	Troef-reeks
3 liefde	Heyden, Haye van der	Tranen in bad: Pauline	
3 liefde	Wiedijk, Roswitha	Verliefd of niet?	Zoeklicht plus
3/4 liefde	Hoefnagel, M	De babysitters	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	De mentor van 3A	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	Stomme pech	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	Aisha en de liefde	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	Uitgehuwelijk!	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	De grote liefde van Floris en Fleur	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	De droevige liefde van Romeo en Julia	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	De tragische liefde van Saïd en Adinda	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	De verboden liefde van Tristan en Isolde	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	Ware leugens	Moll
3/4 liefde	Hoefnagel, M	First Lover	Moll
	Hoefnagel, M	De belofte	Moll
4 liefde	Waarsenburg, Hans van de	De brief van Jonathan	Zoeklicht plus
4 liefde	Gansewinkel, Annie van	De oppas	Zoeklicht plus
4 liefde	Vervloed, Peter	Een raar gevoel	Zoeklicht verliefd
4 liefde	Waarsenburg, Hans van de	Gedicht voor Tamara	Zoeklicht plus
4 liefde	Kolk, Anton van der	Heel veel kusjes tralala	
4 liefde	Cramer, Stasia	Help, ik ben weer verliefd	Zoeklicht plus
4 liefde	Swiers, Robbert Jan	Het is de bassist	Zoeklicht verliefd
4 liefde	Cramer, Stasia	Liever ziek dan verliefd	Zoeklicht plus
4 liefde	Cramer, Stasia	Verliefd in het kwadraat	Zoeklicht plus
4 liefde	Groen, Els de	Waar is Hamid?	

Vriendschap

1 vrienden	Hokke, Henk	Net op tijd!	
1 vrienden	Noort, Selma	Vrienden?	Zoeklicht vrienden
1 vrienden	Opmeer, Keer	Wie is Appie	Klipper
1 vrienden	Dorrestein, M	De spinazie Club	Streepjes-boeken
2 vrienden	Jollander, Vivian den	De geheime club van Daan	Zoeklicht vrienden
2 vrienden	Markestijn, C.	Een schat in de Biesbosch	
2 vrienden	Gort, Geertje	Guus weet er meer van	Zoeklicht vrienden
2 vrienden	Vries, Anke de	Pim is op Mariek	Zoeklicht vrienden
2 vrienden	Hafkamp, Corrie	Zweetzalf	Zoeklicht vrienden
2 vrienden	Maljers, Margreet	Alles weer oké	Klipper
3 vrienden	Kooiker, Leonie	Bommen in de grond	
3 vrienden	Harten van, R.	Dansen	Troef-reeks

3 vrienden	Petermeijer, Hans	Draken op internet	Zoeklicht vrienden
3 vrienden	Verreydt, Detty	Dromen van Koerdistan	Klipper
3 vrienden	Pelgrom, Els	Een brief van Markus Voet	
3 vrienden	Battum, Annet van	Een robot doet alles	Zoeklicht science fiction
3 vrienden	Kalwij, Valentine	Een vriend in de stad	Troef-reeks
3 vrienden	Scholtens, Anneke	Inbrekers?	Zoeklicht vrienden
3 vrienden	Bosma, Heleen	Magie van de waarheid	Troef-reeks
3 vrienden	Houwelingen, Frans van	Spelen met vuur	Klipper
3 vrienden	Markestijn, C.	Storm in het bos	
3 vrienden	Bromberg, Frits	Vlucht-plan Athene... geslaagd! : Een verhaal van Frits Bromberg	Wenteltrap
3 vrienden	Colen, Annette	De helden van de Edisonstraat	Leeslift
3/4 vriend	Hoefnagel, M	Blowen	Moll
4 vrienden	Heyden, Haye van der	De verboden vriend	
4 vrienden	Hermer, Anne- Rose	Gewoon vrienden	
4 vrienden	Kuijer, Guus	Grote mensen, daar kan je beter soep van koken	
4 vrienden	Rood, Lydia	Marike... hahaha	Vlinders
4 vrienden	Hinton, Nigel	Boevenvriendjes	
4 vrienden	Hoofs, Ad	Er vallen klappen	Troef-reeks
4 vrienden	Geer, Lis van der	Spin in het web	Troef-reeks

Seksualiteit

1 seks	Heyden, Haye van der	Toverogen	
1 seks	Binnerts, A	Hou je handen thuis	
1 seks	Roep, Nanda	Voor de eerste keer	Zoeklicht plus
3 seks	Otten, Marieke	Gewoon wouter	Troef-reeks
3 seks	Otten, Marieke	Laura's geheim	Troef-reeks
3/4 seks	Hoefnagel, M	De blauwe deur	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	Twee liefdes	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	De nieuwe buurt	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	Een aardige vriend	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	Zestien en zwanger	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	chatten	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	Mooi meisje	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	Witchcraft	Moll
3/4 seks	Hoefnagel, M	Love game	Moll
4 seks	Heyden, Haye van der	Liefde	
4 seks	Heyden, Haye van der	strelen	
4 seks	Heyden, Haye van der	Toverogen	
4 seks	Heyden, Haye van der	Vrijen	
4 seks	Heyden, Haye van der	Zoenen enzo	
4 seks	10x	10x over de eerste keer	Life

Makkelijk Over de Liefde Lezen (MOLL-boeken)

Te bestellen bij de genoemde uitgevers. Indien er geen uitgever vermeld staat kunt u het verhaal in A4 map bestellen via de auteur Marian Hoefnagel: M.Hoefnagel@agbell.nl

MOLL-boeken zijn geschreven voor tieners, die niet van lezen houden.

MOLL-boeken zijn makkelijk te lezen (AVI 6/7):

- de zinnen zijn niet zo lang
- de gebruikte woorden zijn niet moeilijk
- de bladspiegel is overzichtelijk (een hoofdstuk per bladzijde)
- de boeken zijn niet dik

MOLL-boeken gaan over zaken die tieners interessant vinden:

- verliefd worden (op een verkeerde man)
- vrijen
- zwanger zijn
- verkracht worden
- gedwongen prostitutie
- incest
- verslaving
- homoseksualiteit
- seksueel misbruik
- hekserij
- verboden liefde
- zelfmoord

MOLL-boeken zijn ook interessant voor leerkrachten:

- stimuleren van lezen:
leerlingen blijken ineens grage lezers te worden (óók van 'oude' literatuur)
- stimuleren van mondelinge taalvaardigheid:
over ieder boek kan een diepgaand klassengesprek gevoerd worden; bij elk verhaal zijn daarvoor vragen en opdrachten gemaakt
- maken van boekverslagen:
door de eenvoudige verhaallijn is een boekverslag geen onoverkomelijke hindernis
- lessen over normen en waarden (m.b.v. lessuggesties):
leerlingen moeten oordelen over de normen en waarden van de hoofdpersonen, maar denken daarbij vooral na over hun eigen waarden en normen

Serie 1: moderne verhalen

1. De blauwe deur (thema: verliefd worden op een grote versierder) (MOLL-boek 1)

Latifa werkt in haar vrije tijd in de dierentuin.

In het weekend werkt Ruud, de fotograaf, daar ook.

Hij wil graag met haar uit. En Latifa wil dat ook wel.

Latifa's moeder vindt het maar niks.

En ook haar vriendin Sylvia probeert Latifa te waarschuwen.

Maar Latifa wil niet luisteren. Niet naar haar moeder en niet naar haar vriendin.

Stiekem doet ze haar meest sexy kleren aan.

En ze gaat naar Ruud toe...

2. Twee liefdes (thema: twijfelen over seks hebben)

Uitgegeven door Van Tricht, Twello.

Ze kennen elkaar al heel lang, Anna en Jos.

Jos vindt dat ze best met elkaar op vakantie kunnen. En met elkaar slapen.

Maar Anna is daar niet zo zeker van.

Eigenlijk gaat ze liever met haar vriendinnen op vakantie.

En eigenlijk wil ze niet met Jos naar bed.

Maar is dat niet raar? Iedereen doet het toch?

3. De babysitters (thema: verliefd worden op een getrouwde man)

(MOLL-boek 3)

Lonnie en Jasmijn hebben het getroffen: babysitten bij die leuke nieuwe burens.

Vreselijk gezellig en nog geld verdienen ook.

Maar dan worden ze allebei verliefd op de buurman.

En de buurman is ook geïnteresseerd in zijn babysitters.

Maar dat kan toch niet? Hij is toch getrouwd met een leuke vrouw?

4. De nieuwe buurt (thema: verkracht worden)

(MOLL-boek 4)

Kika verhuist naar een andere buurt.

Haar kamer is prachtig, maar toch is ze niet blij.

Ze mist haar vriendinnen.

Dan wordt ze uitgenodigd voor een feest van de buurjongens.

Het lijkt zo leuk, maar het loopt erg slecht af.

Kika wordt verkracht en durft er niet over te praten.

5. Een aardige vriend (thema: misbruikt worden)

(MOLL-boek 5)

Kamal heeft het helemaal gemaakt.

Hij is bevriend met een man die een echte sportauto heeft.

Hij mag gratis trainen in zijn sportschool.

Zijn mooie buurmeisje is verliefd op hem.

Maar echt gelukkig is hij niet.

De prijs die hij voor al dat moois moet betalen is erg hoog.

Hij wordt gebruikt als speeltje voor homoseksuele mannen.

6. De mentor van 3A (thema: homoseksuele gevoelens hebben; gepest worden)

(MOLL-boek 6)

3A is heel verbaasd over hun nieuwe mentor.

Hij vertelt zijn leerlingen veel over zichzelf.

Over zijn angsten, over zijn verdriet.

Pieter vindt het geweldig van de mentor.

En dan durft hij ook over zijn geheim te vertellen.

Dat hij niet op meisjes valt, maar op jongens.

Dat is even slikken voor Kim.

7. Zestien en zwanger (thema: ongewenst zwanger, vroeger en nu)

(MOLL-boek 7)

Esther weet niet wat ze moet doen.

Is ze veel te jong om een baby te krijgen?

Haar moeder vindt van wel.

Haar vader vindt dat ze er goed over moet nadenken.

Maar Esther komt er niet uit.

Dan gaat ze een poosje bij haar oma logeren.

In de gesprekken met oma komt ze veel te weten over zichzelf en haar familie.

8. Stomme pech (thema: omgaan met hoorverlies)
(MOLL-boek 8)

Pier is een geluksvogel.
Hij kan goed voetballen en hij heeft een prachtige vriendin.
Dan wordt hij ziek. Hij verliest zijn gehoor.
Hij kan niet meer meedoen met de voetbalselectie.
En hij moet naar een speciale school.
Pier ziet het leven niet meer zitten.

9. Chatten (thema: incest)

Uitgegeven door Eenvoudig Communiceren, Amsterdam
Roy is een echte computergek.
Op school mag hij een computerclub oprichten. De hele klas doet mee.
Roy leert ze chatten. En dat vinden ze fantastisch.
Dan loopt het chatten uit de hand.
Want hij komt een naar geheim van Doenja te weten.
Haar vader kruipt steeds bij haar in bed.
Roy piekert en piekert. Hoe kan hij Doenja helpen?

10. Mooi meisje (thema: loverboys)

Uitgegeven door Eenvoudig Communiceren, Amsterdam
Laura woont bij haar oma op de boerderij, ver van de stad.
Iedere dag moet zij een heel eind fietsen, over de dijk.
En iedere dag kijkt iemand vanuit de vuurtoren naar haar.
Dat is eng, maar nog veel enger is haar lieve vriend.
Die jongen met zijn prachtige ogen, die zoveel verdriet heeft.
Voor hem gaat Laura met een onbekende naar bed.

11. Blowen (thema: verslaving)

Uitgegeven door Van Tricht, Twello
Kevin woont sinds kort in de grote stad.
Hij probeert het leuk te vinden. Maar dat lukt niet altijd.
Gelukkig heeft hij Troy, zijn buurjongen en vriend.
Troy komt graag bij Kevin thuis. En zijn vrienden ook.
Op een avond begrijpt Kevin dat ze alleen maar willen blowen.
En dat hij eigenlijk mee moet doen.

12. Witchcraft (thema: hekserij)

(MOLL-boek 12)
Sara en Kelly zijn al jaren vriendinnen.
Sara heeft altijd gekke ideeën.
Nu ook weer, met dat heksenboek.
Kelly gelooft niets van die toverij.
Maar er gebeuren wel rare dingen.
Vooral met die nieuwe buurjongen van Kelly.
Wat als grapje begint, eindigt in een nachtmerrie.

13. Aïsha en de liefde (thema: geen uitweg zien)

(MOLL-boek 18)
Aïsha zit vreselijk in de knel.
Ze weet zeker dat niemand haar kan helpen.
Maar zo doorleven kan ze ook niet.
Ze neemt een akelig besluit.
Met de lift gaat ze naar het dak van een torenflat ...

14. Uitgehuwelijkt! (thema: moeten trouwen met een onbekende)
(MOLL-boek 19)

Celien moet trouwen met een man die ze niet kent.
Haar vader denkt dat hij een goede man voor haar gevonden heeft.
Een Turkse man die in Engeland woont.
Maar Celien wil helemaal niet.
Ze wil in Nederland blijven, bij haar vriendinnen.
En ze is verliefd op een jongen uit haar klas ...

15. Love-game (thema: uitdagen)
(MOLL-boek 21)

Sofie en Luit zijn vriendinnen, hele goede vriendinnen.
Gelukkig maar, want met de rest van de wereld liggen ze overhoop.
En dat is niet voor niks.
Sofie en Luit spelen onaardige spelletjes.
Vooral met mannen.
Het komt ze duur te staan ...

16. Met alle geweld (thema je niet kunnen beheersen)
(MOLL-boek 23)

Yung zit op een nieuwe school en hij vindt dat niet makkelijk.
Een groepje jongens pest hem steeds bij de bushalte.
Gelukkig is er ook nog Marije, dat bijzondere meisje ...
Door Marije wordt het leven op school een stuk leuker.
Dan raakt Yung betrokken bij een vechtpartij.
En zijn leven verandert helemaal ...

17. Hey Russel Een bijzondere vriendschap (wat moet je doen als je vriend
homoseksueel is?)

(MOLL-boek 24)
Uitgegeven door Eenvoudig Communiceren, Amsterdam
Russel raakt bevriend met Jim.
Ze zijn heel verschillend, maar toch klikt het.
Dan denkt Russels vader dat Jim homo is.
En hij is niet de enige ...
Wat moet Russel daar nou mee?

Serie 2: klassieke verhalen

De serie klassieke verhalen is geschreven als vervolg op de serie moderne verhalen. De klassieke verhalen zijn inhoudelijk wat moeilijker vanwege de andere tijd en plaats van handeling. Qua structuur en woordgebruik zijn de klassieke verhalen net zo toegankelijk als de moderne serie en ook de liefde ontbreekt in deze verhalen niet ...

1. De grote liefde van Floris en Fleur (naar: Floris ende Blanchefloer)
(MOLL-boek 14)

Fleur is een meisje met blond haar en blauwe ogen.
En Floris is een donkere jongen. Een jongen met een bruine huid en zwart haar.
Floris is een prins en moslim.
Fleur is een gewoon meisje en christen.
Het kan natuurlijk niets worden tussen die twee.
Maar .. ze zijn verliefd. Echt verliefd. Erg verliefd.
In de veertiende eeuw was dat vreemd: een blank meisje en een bruine jongen.
En nog vreemder: een moslim en een christen.

En nog veel vreemder: een prins en een gewoon meisje.
Echt een sprookje, dus.
De mensen uit die tijd vonden het prachtig.
En ... wij ook, nog steeds!

2. De droevige liefde van Romeo en Julia (naar: Romeo en Julia) (MOLL-boek 13)

Romeo en Julia is droevig verhaal.
Maar wel het allerbekendste liefdesverhaal van de wereld.
Het verhaal van Romeo en Julia speelt in Italië, in de 16de eeuw.
In het stadje Verona, om precies te zijn.
De mensen leefden en dachten toen anders dan wij.
Maar sommige dingen waren wel hetzelfde.
Verliefd worden, bijvoorbeeld. En jaloers zijn.

3. De tragische liefde van Saïd en Adinda (naar Multatuli: Saïdjah en Adinda) (MOLL-boek 15)

Saïdjah en Adinda is een eenvoudig liefdesverhaal.
Over een arme jongen en een arm meisje.
Ze leven in Indië, in het district Lebak, ongeveer 150 jaar geleden.
Niemand hoeft er honger te hebben, want er is voedsel genoeg.
Maar toch zijn er veel arme mensen.
Zoals de ouders van Saïdjah en Adinda.
Saïdjah denkt dat hij de armoede kan ontvluchten.
En hij trekt naar de grote stad, om geld te verdienen.
Na drie jaar keert hij terug naar het oude dorp.
Hij heeft genoeg geld om zijn bruid Adinda op te halen.
Maar Adinda komt niet op de afgesproken plek.
Wat kan er gebeurd zijn?

4. De verboden liefde van Tristan en Isolde (naar: Tristan en Isolde) (MOLL-boek 16)

Het verhaal van Tristan en Isolde is heel oud.
Niemand weet precies hoe oud.
Want vroeger werden verhalen niet opgeschreven.
Ze werden verteld. En doorverteld. En weer doorverteld.
En zo kwam het verhaal in de 13de eeuw.
Toen werd het pas opgeschreven.
En zo kennen wij het.

Het is een verhaal over ware liefde.
Hoe heerlijk het is om dat te beleven.
En hoe moeilijk het is om die liefde op te geven.
Maar soms moet het, omdat het gewoon niet mag.

5. Ware Leugens (naar: The immortal history) (MOLL-boek 17)

Dit is het verhaal van Pelle, een arme scheepsjongen.
Hij moet hard werken op een boot die naar Sjanghai vaart.
Daar, in China, beleeft hij een wonderlijk avontuur.
Zo ongelooflijk, dat hij het aan niemand vertelt.
En dat was nou net wel de bedoeling van de maker van het avontuur ..

Het verhaal speelt lang geleden.
Er zijn nog geen auto's en op de zeeën varen alleen zeilboten.
Amsterdam bestaat al wel. Het is een rijke stad.

Kooplieden verdienen veel geld met hun handel over zee.
Maar lang niet alle Amsterdammers zijn rijk.
Er zijn ook heel veel arme mensen.
Voor hen is het leven moeilijk.
Vooral als je ziek wordt. Of een ongeluk krijgt.
Van ziektegeld of de W.A.O heeft nog nooit iemand gehoord.
Mensen die niet kunnen werken, moeten bedelen.
Of ze verkopen hun kinderen, zoals de vader van Pelle ...

6. First Lover (naar: the Monica Lewinsky Story)

(MOLL-boek 20)

Luna verwacht niets van de mannen.
Geen huwelijk, geen huis, geen kinderen.
Alleen aandacht en liefde.
In het geheim.
En zo gaat alles goed.
Maar dan praat ze haar mond voorbij.
En Luna's leven verandert in een nachtmerrie.

7. De belofte (thema: liefde tussen broer en zus)

(MOLL-boek 22)

Dit verhaal speelt in Italië, in de tweede helft van de vorige eeuw
Terri en haar broer Thomas groeien niet samen op.
Als zij nog heel jong zijn, krijgen hun ouders een ongeluk.
Terri gaat met een tante mee naar het platteland.
Thomas blijft in de stad.
Als Thomas volwassen is, gaat hij op zoek naar zijn zusje.
Met veel moeite vindt hij haar.
En dan slaat het noodlot toe.
Ze worden verliefd op elkaar.
Dat kan natuurlijk niet goed gaan ...

8. De piercing (naar: Girl with a pearl earring)

(MOLL-boek 25)

Het verhaal speelt in de 17de eeuw.
Meike wordt dienstmeisje in het deftige huis van Johannes Vermeer.
Vermeer is een beroemde schilder.
Hij maakt prachtige schilderijen.
En nu wil hij Meike schilderen.
Meike wil dat eigenlijk niet, maar ze kan niet weigeren.
Dat doen dienstmeisjes nu eenmaal niet.

Voor kinderen/jongeren met een taalachterstand:
Over de Troef-reeks

In de Troef-reeks verschijnen boeken voor kinderen en jongeren vanaf circa 10 tot en met 16 jaar, afhankelijk van hun taalniveau. Ze gaan over onderwerpen die dicht bij de belevingswereld van deze jongeren staan. De boeken zijn uitstekend te gebruiken voor klassikaal onderwijs of in groepsgesprekken in de bovenbouw van het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs. Door het eenvoudige taalgebruik en de korte zinnen zijn ze prettig leesbaar, vooral voor jongeren met een taalachterstand, bijvoorbeeld dove en slechthorende jongeren, jongeren met een licht verstandelijke beperking, kinderen uit het buitenland met Nederlands als tweede taal.

Kijk op www.vantricht.nl 'makkelijk lezen' voor lesbrieven.

Marieke Otten

Illustraties: Dirk van der Maat

Kebab en pindakaas

Dit boek gaat over een allochtoon meisje dat verliefd wordt op een Nederlandse jongen.

Hulya mag, vanwege haar islamitische geloof, veel minder dan haar Nederlandse klasgenootjes. Haar vriendin Lise vindt dat erg vervelend voor haar. Dan wordt Hulya verliefd op David. En hij op haar. Ze gaan stiekem met elkaar om. Als Hulya's vader er achter komt, wordt hij woedend. Hulya mag niet meer naar school. Gelukkig kan Lise Hulya helpen.

AVI 6

ISBN 9077822097

Netty van Kaathoven

Illustraties: Lucie Keijser

Help, een geheim!

Dit boek gaat over geadopteerd zijn en het zoeken naar de eigen moeder.

Eef denkt dat Carola gewoon haar moeder is. Totdat ze op een dag een e-mailbericht leest dat op haar moeders computer is binnengekomen. Samen met Afra en Jomo, haar beste vrienden, gaat ze uitzoeken wie dat mailtje heeft verzonden en wat het betekent. Ze ontdekt wie haar echte moeder is en weet haar, na veel moeilijkheden, te vinden.

AVI 6

9077822089

Conny Boendermaker

Illustraties door Dirk van der Maat

Het verhaal van Anna

Dit boek gaat over verdriet en rouw na de dood van een broer.

Anna verliest door een ongeluk haar enige broer, Bas. Alles verandert door de dood van Bas. Voor Anna en voor haar ouders, maar ook voor Maarten, de beste vriend van Bas. Verdriet brengt mensen dicht bij elkaar, heeft Anna altijd gehoord. Waarom voelt Anna zich dan zo alleen?

AVI 8

9073460867

Lis van der Geer

Illustraties: Dirk van der Maat

Een spin in het web

Een detective over de Griekse mythologie.

Tim schrikt heel erg als de politie op school komt. Eva, zijn ex-vriendin is verdwenen. Samen met zijn klasgenoot Sasja gaat hij op onderzoek uit. Met wie

heeft Eva gesproken op de chatbox? En waarom gedraagt de nieuwe geschiedenisleraar zich zo vreemd? Aan de hand van het verhaal over de oorlog in Troje wordt langzaam duidelijk wat er gebeurd is.

AVI 8

9073460700

Anne-Rose Hermer

Illustraties: Julliette de Wit

Gewoon vrienden

Dit boek gaat over vriendschap met een leraar en wat dat teweeg brengt.

De vader van Leonie is kort geleden overleden. Leonie kan hier goed over praten met haar nieuwe leraar Frans, Van der Meer, die ook net zijn vader heeft verloren. De wiskundelerares denkt dat Leonie en Van der Meer iets met elkaar hebben. Dat wordt vervelend!

AVI 7

9077822038

Marian Hoefnagel

Illustraties: Margreet de Bruin

Twee Liefdes

Dit boek gaat over de eerste liefde en de eerste keer seks.

Jos en Anna hebben al een jaar verkering. Nu wil Jos graag met Anna op vakantie. Hij wil dan ook met haar vrijen. Maar Anna weet niet zeker of ze dat al wil. Moet ze Jos zijn zin geven?

Bevat een overzicht van de Rutgershuizen in Nederland.

AVI 7

9073460778

Marian Hoefnagel

Illustraties: René Janssen

Blowen

Dit boek gaat over meelopen en het gebruik van wiet.

Kevin moet erg wennen aan zijn nieuwe woonplaats Amsterdam. Gelukkig heeft hij zijn buurjongen en vriend Troy, die graag met zijn vrienden bij Kevin thuis komt. Dan komt Kevin erachter dat ze alleen maar willen blowen. Moet hij nu meedoen?

Bevat een overzicht van informatie over drugs.

AVI 5

9077822046

Marieke Otten

Illustraties: Marian Latour

Laura's geheim

Dit boek gaat over ongewenste intimiteit.

Laura is een veertienjarig meisje dat niet zo goed is in wiskunde. Haar buurman biedt aan om haar bijles te geven. Dat is aardig. Maar dan streelt Paul, haar buurman, tijdens een bijles over Laura's gezicht. En dan streelt hij haar overal.

Laura durft hier niet over te praten. Ze gaat zich anders gedragen. Niemand begrijpt haar meer. Totdat ze haar geheim uiteindelijk vertelt. Dit boek is ook geschikt als praatboek.

Bevat een overzicht van hulpverleningsinstellingen.

AVI 6

9073460697

Marieke Otten

Illustraties: Dirk van der Maat

Mijn moeder is zo anders

Dit boek gaat over een jongen met een manisch-depressieve moeder.

De moeder van Tom doet soms vreemd. De ene keer is ze heel vrolijk, de andere keer is ze erg verdrietig. Tom schaamt zich voor zijn moeder. Daarom wil hij zijn vriend Mark ook niet meenemen naar zijn huis. Helaas kan Tom zijn verwarde moeder niet verborgen houden. Ze komt hem een keer ophalen van school. Als Mark een rotgrap over de moeder van Tom maakt lijkt de vriendschap voorbij. Gelukkig begrijpt Lotte hem wel, met haar kan Tom over zijn moeder praten.

AVI 6

9073460808

Marieke Otten

Illustraties: Dirk van der Maat

Gewoon Wouter

Dit boek gaat over verliefdheid en homoseksualiteit.

Wouter is vijftien jaar en nog nooit echt verliefd geweest. Maar wanneer hij meedoet aan het schooltoneel ontmoet hij Thijs. Wouter krijgt Thijs niet meer uit zijn gedachten. Het lijkt wel of hij verliefd is op Thijs. Wouter raakt hierdoor helemaal in de war. Hij wil niet anders zijn dan zijn klasgenoten. Hij besluit er met niemand over te praten, maar dan komen een paar klasgenoten achter zijn geheim.

AVI 6

9073460484

René van Harten

Illustraties: Melanie Broekhoven

Dansen!

Dit boek gaat over cultuurverschillen, dansen en over een droom die uitkomt.

Rosanne en Kiki zitten op dansles. Wat zou hun vriendin Azize dat ook graag willen! Helaas mag ze niet van haar vader. Bij Rosanne thuis op zolder leert Azize de dansjes en dat gaat heel erg goed. Azize komt kijken bij de dansshow. En dan gebeurt er iets!

AVI 8

9073460565

Anton van der Kolk

Illustraties: Thé Tjong-Khing

Het huis aan de overkant

Dit boek gaat over de cultuurverschillen tussen Nederland en Costa Rica.

Chico is 16 jaar en woont in Costa Rica. Voor het eerst van zijn leven gaat hij een grote reis maken. Hij gaat naar Nederland, daar woont zijn zus Lisa. Maar wat is alles anders in dat verre land. Het is er winter, er is ijs en sneeuw. Chico leert zelfs schaatsen. En in Nederland staan de huizen zo dicht op elkaar. Chico kan zo naar binnen kijken bij het huis aan de overkant. Daar ziet hij een meisje zitten. Ze heet Trudy en ze worden verliefd op elkaar. Vindt haar vader dat wel goed?

AVI 6

9073460840

Heleen Bosma

Illustraties: Brigida Almeida

Droomkelder

Dit boek gaat over brugklassers die ook willen meebeslissen en over vriendschap.

Maaïke zit in de brugklas, samen met haar vriendin Rosa. Ze komt nooit in de

kelder van de school, want dat is de ruimte van de bovenbouwers. Maar dan moet de kelder dicht, en daar protesteren de bovenbouwers tegen. Maaike bedenkt, samen met Rosa en Dirk, een oplossing waar ook de brugklassers iets aan hebben.

AVI 6
9073460654

Heleen Bosma
Illustraties: Petra Novotná

Magie van de waarheid

Dit boek gaat over een bijzondere gave, maar ook over een dancefeest.

Vera wil graag met haar goede vriend Aswin naar een dancefeest. Maar ze mag niet van haar ouders. Aswin zegt dat hij wel mag gaan. Dan ziet Vera kleuren om Aswins hoofd. Wat betekenen die kleuren? Vertelt Aswin niet de waarheid? Ziet Vera soms dingen die anderen niet zien? Als Vera samen met Aswin een eigen dancefeest organiseert, wordt langzaam alles duidelijk.

AVI 6
907782202X

Ad Hoofs
Illustraties: Roelof van der Schans

Er vallen klappen

Dit boek gaat over karate, respect en zelfvertrouwen.

Na de zomervakantie gaat Steven naar de middelbare school. Alleen, want zijn vriend Bas is naar Amerika verhuisd. Meteen op zijn eerste schooldag wordt hij door drie jongens lastig gevallen. Wat moet hij nu doen? Mag hij zijn karate-technieken wel gebruiken? Gelukkig geeft zijn karateleraar hem goede raad.

AVI 7
9073460662

U kunt bestellen via:
info@vantricht.nl,
telefoonnummer: 0571-274909 of
faxnummer: 0571-275348.

Van Tricht uitgeverij
Antwoordnummer 5516
7390 ZX Twello
Postzegel is niet nodig.

Opvatting van docenten

Vul dit formulier eerst zelf in en praat vervolgens met elkaar over de uitspraken en doelen. Wat vindt u van de volgende uitspraken? Omcirkel mee eens of niet mee eens.

1. Praten over seksualiteit met jongeren stimuleert alleen maar hun nieuwsgierigheid.	Mee eens/ niet mee eens
2. Seksuele voorlichting is zowel een taak van de ouders als van de school.	Mee eens/ niet mee eens
3. Seksualiteit gaat eigenlijk alleen maar over geslachtsgemeenschap en de voortplanting.	Mee eens/ niet mee eens
4. Iemand die seksuele voorlichting geeft, moet expliciet aangeven welk seksueel gedrag wel of niet kan.	Mee eens/ niet mee eens
5. Schuttingtaal en schuine moppen moeten expliciet worden aangeboden aan de leerlingen.	Mee eens/ niet mee eens
6. Niet alle jongeren hoeven deel te nemen aan de lessen Relaties en seksualiteit.	Mee eens/ niet mee eens

Welke doelen hebt u voor ogen als u met jongeren over relaties en seksualiteit praat? Geef hierbij aan hoe (on)belangrijk u deze doelen vindt. Omcirkel 1 (zeer belangrijk), 2 (belangrijk) of 3 (onbelangrijk)

Ik wil dat jongeren:

• zich lekker in hun lijf voelen	1	2	3
• hun seksuele gevoelens leren kennen	1	2	3
• ontdekken hoe hun lichaam eruit ziet	1	2	3
• ontdekken hoe het lichaam van een ander eruit ziet en werkt	1	2	3
• weten hoe ze veilig kunnen vrijen	1	2	3
• weten hoe een gewenste zwangerschap ontstaat	1	2	3
• weten hoe een ongewenste zwangerschap ontstaat	1	2	3
• leren wat vriendschap en liefde betekent	1	2	3
• hun eigen keuzes leren bepalen m.b.t seksualiteit	1	2	3
• leren praten over seksualiteit	1	2	3
• leren respect te hebben voor de seksualiteit van een ander	1	2	3
• weerbaar worden t.o.v seksueel misbruik	1	2	3
•	1	2	3
•	1	2	3

Hoe betrek je ouders bij een ouderavond?

Om ouders zoveel mogelijk te stimuleren de ouderavond te bezoeken is het van belang een aantal ouders te betrekken bij de organisatie van zo'n avond. Samen met deze ouders kan het programma voorbereid worden en kan indien nodig een deskundige worden ingeschakeld.

De aankondiging van de ouderavond moet zodanig zijn dat ouders nieuwsgierig worden naar deze avond. Laat merken in de aankondiging dat u als school achter deze ouderavond staat. De ervaring heeft geleerd dat een enkele aankondiging door een aantal ouders alweer snel vergeten wordt. Probeer daarom de aandacht voor deze avond op verschillende manieren te trekken:

- Geef alle jongeren een aparte uitnodiging voor hun ouders mee naar huis.
- Kondig de avond vervolgens nog een keer aan in een nieuwsbrief of informatiebulletin.
- Hang posters met de aankondiging op in de school

Hoe kan een ouderavond er uitzien?

Programma:

- 1 Inleiding over de seksuele ontwikkeling van jongeren, waarom uw school relationele en seksuele vorming geeft en wat voorbeelden uit de lessen (20 min.).
- 2 Gelegenheid om vragen te stellen (10 minuten).
- 3 Pauze (10 min.).
- 4 Ouders discussiëren in groepjes aan de hand van stellingen en discussievragen (35 min.).
- 5 Plenair nabespreken van enkele stellingen (20 min.).
- 6 Afsluiting en tips (5 min.).
- 7 Gelegenheid voor ouders om tentoongestelde boeken te bekijken.

1 De inleiding

In de inleiding kan aan de orde komen hoe de seksuele ontwikkeling van pubers verloopt. Als laatste onderdeel wordt in de inleiding verteld hoe relationele en seksuele vorming bij u op school wordt vormgegeven. Geef daarbij enkele voorbeelden van lessen uit verschillende klassen.

De inleiding kan verzorgd worden door een deskundige. Deze kan gevraagd worden om de gehele avond te leiden of om alleen de inleiding te verzorgen. U kunt bijvoorbeeld iemand van de GGD vragen hiervoor of één van de ontwikkelaars van de leerlijn of iemand van de FODOK.

Omdat de inleiding deels over de seksuele ontwikkeling en het belang van relationele en seksuele vorming gaat en deels over de manier waarop de school daar invulling aan geeft, is een gecombineerde presentatie van een deskundige en een leerkracht ook mogelijk.

2 Gelegenheid om vragen te stellen

Geef na de inleiding ouders de gelegenheid om vragen te stellen. Als een deskundige de inleiding heeft verzorgd, kan deze ook de inhoudelijke vragen beantwoorden.

Vragen die direct betrekking hebben op de aanpak van de school, kunnen door de aanwezige leerkracht(en) beantwoord worden. Let hierbij op dat er nog niet wordt ingegaan op vragen die na de pauze aan de orde komen.

3 Pauze

4 Groepsdiscussie

Ouders en eventueel aanwezige leerkrachten krijgen nu de gelegenheid met elkaar van gedachten te wisselen over verschillende onderwerpen. Om zoveel mogelijk ouders in staat te stellen hun mening te geven, kan er een discussiespel georganiseerd worden. Daarbij worden de aanwezigen in groepjes verdeeld en praat elk groepje over een aantal stellingen en discussievragen.

Zijn er minder dan twintig aanwezigen of merkt u dat de aanwezigen niet gewend zijn of geen behoefte hebben aan het werken in kleine groepjes, dan is het discussiespel natuurlijk ook plenair uit te voeren.

Werkwijze:

- Kopieer de stellingen en vragen van kopieerblad 3 voor iedere groep.
- Vraag de aanwezige ouders zich in groepjes te verdelen. Om elke ouder de gelegenheid te geven zijn of haar mening kwijt te kunnen, mag elk groepje niet groter zijn dan 5 personen.
- Verdeel de kopieerbladen met stellingen en vragen over de groepen.
- Geef de ouders de volgende instructie mee:

Om de beurt leest een ouder in de groep een vraag of stelling voor, waarop hij of zij ook als eerste een mening of antwoord geeft. Daarna geven de andere ouders uit de groep hun mening of hun antwoord. Het is de bedoeling dat er zo na iedere vraag of stelling een gesprek ontstaat, waarin ouders hun eigen ervaringen, vragen en twijfels kwijt kunnen.

Als extra opdracht moet elke groep nadenken welke vraag of stelling zij als groep het moeilijkste vond (omdat de meningen daarover zeer uiteenliepen, of omdat niemand er een goed antwoord op kon geven, enzovoort)

- Geef na 30 minuten alle groepen een seintje dat ze over 5 minuten weer in de grote zaal verwacht worden.

5 Nabespreking

Vraag, als alle ouders weer bij elkaar zitten, aan iedere groep om de vraag of stelling te noemen waar zij het meeste moeite mee hadden. Het is de bedoeling dat over deze vraag of stelling gediscussieerd wordt door de andere aanwezige ouders. Er hoeft niet altijd een oplossing of antwoord uit de discussie te komen. Het is vooral belangrijk dat ouders over een voor hen moeilijke vraag of stelling de mening van andere ouders horen.

6 Afsluiting

Seksualiteit bestaat uit veel meer dan alleen maar dat stukje van de voortplanting. Seksualiteit heeft ook te maken met emoties van jezelf en van anderen: verliefdheid, houden van, onzekerheid, opwinding, enzovoort. En met normen en waarden/sociale codes. Maar ook met omgaan met elkaar. In die zin zijn ouders eigenlijk altijd al bezig met een stukje seksuele opvoeding. Probeer als ouder het thema relaties en seksualiteit als een gewoon onderwerp met kinderen te bespreken, want daarmee geeft u uw kinderen de boodschap dat dit onderwerpen zijn die, als zij daar behoefte aan hebben, thuis bespreekbaar zijn.

Geef de ouders hierbij eventueel de volgende tips mee:

- Wacht niet met praten tot uw kind zelf met vragen komt. Sommige kinderen vinden het raar om daar vragen over te stellen aan hun ouders. Zeker als ouders zelf ook niet over deze onderwerpen praten, denkt een kind al snel dat het onderwerp seks taboe is.
- Als u het moeilijk vindt om erover te beginnen, zoek dan een aanleiding uit het dagelijks leven. Zoals een reclame over maandverband, een scène uit een t.v.-serie, een scheldwoord waarvan uw kind de betekenis misschien niet weet, een zwangerschap in de familie of kennissenkring.
- Vanaf een jaar of 10 kunnen sommige kinderen, zeker als ze niet gewend zijn over deze onderwerpen thuis te praten, ineens een duidelijke afkeer tonen om met ouders over seks te praten. Dwing ze niet, maar accepteer deze gevoelens. Geef uw kind een boek (zie boekenlijst) en laat merken dat u openstaat voor vragen. Of informeer zo nu en dan eens of er iets in het boek staat wat u moet uitleggen.
- Ook kinderen die tot nu toe geen moeite hebben gehad om over seksualiteit te praten, kunnen ineens schaamtegevoelens krijgen. Dat kan ook gebeuren in gezinnen waar bloot heel gewoon is. Accepteer en respecteer deze gevoelens van uw kind. Meestal is een kind dan bezig met zijn eigen onzekerheid over zijn seksuele gevoelens en veranderingen aan zijn/haar lichaam.

Organiseren van een ouderavond

- Geef soms informatie in de derde persoon en probeer zo uw gezinsleden met elkaar in gesprek te krijgen. “De dochter van mijn collega had contact met ‘n jongen op internet, die zich uitkleedde.”

7 Boekenuitstalling

Leg aan het begin van de avond een aantal boeken en jongerentijdschriften neer op een grote tafel. Geef in de pauze en aan het eind van de avond de ouders gelegenheid deze boeken (die zowel voor ouders als voor kinderen geschikt zijn) door te bladeren. Een aantal jongerentijdschriften die op dit moment te koop zijn, kunt u ter inzage neerleggen om ouders te laten zien wat er tegenwoordig voor kinderen en jongeren geschreven wordt over seksualiteit en relaties.

De FODOK beschikt ook over boekenlijsten over 'seksualiteit en sociale codes'.

Stellingen en discussievragen voor een ouderavond

- 1 Je hoort wel eens dat ouders bang zijn dat jongeren, als ze naar soaps en videoclips kijken de achterliggende normen en waarden van soaps/clips gaan overnemen. Deelt u deze angst of denkt u dat dat wel mee zal vallen?
- 2 Uw kind van 12 vraagt met zijn/haar 13e verjaardag een abonnement op een van de jongerenbladen die er op dat moment te koop zijn wat zou u doen?
- 3 Vindt u dat seksuele voorlichting uitsluitend een taak is van de ouders? Of ook op school thuishoort?
- 4 Stel er zijn ouders bij u op school die uit religieuze of principiële redenen niet willen dat hun kind seksuele voorlichting krijgt. De rest van de ouders wil dat wel. Moet een school dan besluiten helemaal geen voorlichting te geven? Wat vindt u de beste oplossing?
- 5 Stel er worden in de lessen over seksualiteit en relaties door de docent opvattingen verkondigd waar u het als ouder niet mee eens bent. Wat zou u doen?
- 6 Wilt u dat uw kinderen nu anders of op dezelfde manier als u vroeger worden voor- gelicht?
- 7 Bent u van plan om, als uw kind op school lessen krijgt over relationele en seksuele vorming, er thuis met hem of haar over verder te praten?
- 8 Welk advies kunt u geven aan een ouder die niet wil dat zijn of haar kind op inter- net naar sekssites gaat zoeken?
- 9 Stel dat u via een andere ouder hoort dat u zoon/dochter op de versiertoe is op internet via MSN en datingsites. Wat gaat u doen?